

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії і міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії і міжнародних відносин
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **Вивчення особливостей становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (1945-1955 рр.) в закладах вищої освіти при вивченні дисципліни «Історія міжнародних відносин»**
Здобувачки ступеня «магістр» 2МАІП групи

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальності: 014.03 Середня освіта

(Історія та громадянська освіта)

Куман Анастасії Олександрівни

Науковий керівник:

Кандидат історичних наук, доцент

Мурашова Ольга Петрівна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Використання чужих ідей
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

(підпис) (прізви. та ініц. студ.)

Голова комісії

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Куман А.О. «Вивчення особливостей становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (1945-1955 рр.) в закладах вищої освіти при вивченні дисципліни «Історія міжнародних відносин»».

Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному вивченню особливостей становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (1945-1955 рр.) в закладах вищої освіти при вивченні дисципліни «Історія міжнародних відносин». У роботі розкрито передумови та особливості впровадження Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, її характерні риси та значення. Окрема увага присячена розгляду використання результатів дослідження в освітньому процесі у закладах вищої освіти при вивченні дисципліни «Історія міжнародних відносин».

Ключові слова: Друга світова війна, Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, біполярність, геополітика.

ABSTRACT

Kuman A.O. 'Studying the peculiarities of the formation of the Yalta-Potsdam system of international relations (1945-1955) in higher education institutions when studying the discipline 'History of International Relations'. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for the degree of Master of Higher Education in the subject specialty 014.03 Secondary Education (History and Civic Education)

Mykhailo Kotsyubinsky Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, 2025.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the peculiarities of the formation of the Yalta-Potsdam system of international relations (1945-1955) in higher education institutions when studying the discipline 'History of International Relations'. The work reveals the prerequisites and peculiarities of the implementation of the Yalta-Potsdam system of international relations, its characteristic features and significance. Particular attention is paid to the use of the research results in the educational process in higher education institutions when teaching the discipline 'History of International Relations'.

Keywords: Second World War, Yalta-Potsdam system of international relations, bipolarity, geopolitics.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1.Історіографія проблеми	6
1.2.Джерельна база дослідження	10
1.3. Методологія дослідження	11
РОЗДІЛ ІІ. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	13
	13
2.1.Основні геополітичні наслідки Другої світової війни	
2.2. Ялтинська конференція та її рішення	16
2.3. Потсдамська конференція глав урядів СРСР, США й Англії.	44
РОЗДІЛ ІІІ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	47
3.1.Міжнародні організації у контексті формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин	47
3.2.Створення військово-політичних блоків та перегляд концептуальних засад радянської та американської політики	55
3.3. Біполярність Ялтинсько-Потсдамської системи	65
3.4.Роль та значення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин	74
РОЗДІЛ ІV. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»	79
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:	89

ВСТУП

Актуальність теми. Упродовж 1945–1991 років світова політика зазнала глибоких і кардинальних змін, які повністю трансформували її зміст та наше уявлення про неї, адже за цей неповний півстолітній період у сфері міжнародних відносин відбулося становлення, а потім і поступовий занепад біполярної системи, водночас з якою виникло таке визначальне історичне явище, як холодна війна, а також з'явився абсолютно новий і загрозовий ядерний фактор у світовій політиці, який вимагав нових підходів до безпеки, тоді як у цей же час стрімко розпалася колоніальна система.

Усе це призвело до появи безлічі нових незалежних держав, значно прискорився процес глобалізації та відповідно посилилася взаємозалежність між усіма країнами світу, паралельно з чим почали руйнуватися трьохсотлітні принципи Вестфальського світового порядку, що базувалися на суверенітеті національних держав, і при цьому наслідки, прояви та продовження всіх цих ключових процесів ми активно спостерігаємо і в наш час, що робить Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин предметом незмінної та постійної уваги як з боку науковців, які її досліджують, так і з боку політичних діячів, які прагнуть зрозуміти її уроки, і наочним проявом такого інтересу є, зокрема, й навчальне видання під назвою «Міжнародні відносини та світова політика».

Метою кваліфікаційної роботи є визначення особливостей впровадження Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та методика викладання цієї теми в курсі «Історії міжнародних відносин». Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

- Охарактеризувати ступінь вивчення проблеми, джерельну базу, методологію дослідження;
- Визначити передумови впровадження Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин;
- Висвітлити наслідки Другої світової війни та їх вплив на неополітичне становище у світі

- Розкрити головні рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій
- З'ясувати особливості створення та функціонування міжнародних організацій
- Визначити значення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин
- Охарактеризувати методику викладання теми у закладах вищої освіти

Об'єктом дослідження виступає Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, що сформувалася після завершення Другої світової війни.

Предметом вивчення є передумови, особливості та значення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та методика викладання цієї теми.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці лекційних та практичних занять з історії міжнародних відносин, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді доповідей на наукових конференціях: Всеукраїнської наукової онлайн конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні проблеми всесвітньої історії» на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка, щорічної студентської конференції факультету історії і міжнародних відносин.

Структура роботи визначена метою та завданнями. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Міжнародні відносини виникли й еволюціонують з історією людства загалом. Процеси внутрішньополітичного та міжнародного життя завжди були єдиним комплексом подій, а система міжнародних відносин відображає специфіку держав, що її складають.

Серед базових робіт західних вчених, які всебічно розглядають різні соціально-історичні, економічні, політичні аспекти, процесів побудови нового світоустрою можна назвати роботи К. Поппера, Ф. Фукуями, О. Тофлера, Д. Белла, Р. Робертсона, М. Кастельса, Е. Гідденса, М. Уотерса, У. Бека, З. Бжезинського, Й. Масуди та ін. Серед вітчизняних вчених, які досліджують загальні закономірності міжнародних процесів, можна назвати праці О. Мозгового, М. Козловця, С. Дацюка, Д. Лук'яненка, М. Михальченка, Є. Сулими тощо.

Вивчення та дослідження еволюції міжнародних відносин виявляє цілісне уявлення про основні етапи та закономірності, про специфіку і механізми функціонування різних систем міжнародних відносин, зовнішньополітичні концепції, про взаємозв'язок міжнародних політичних і міжнародних економічних відносин, про найпоширеніші в політичній науці підходи до вивчення історії міжнародних відносин.

В основу періодизації історії міжнародних відносин покладені становлення, еволюція та зміна систем і підсистем міжнародних відносин. Фактично досліджень на цю тематику в українському науковому просторі майже не існує або їх обмаль. В англо-американській історіографії є напрацювання Д. Дж. Пучала, Т. Сміта, Дж. Лоусона, Дж. Хобсона, Х. Л. Малчоу, В. Бейна, Т. Нардіна, також можна відзначити В. Романова та В. Асташина.

За минулі роки представники різних теоретичних течій детально дослідили роль матеріальних, ідейних, нормативних, інституційних та особистісних

чинників у подоланні біполярної конфронтації. Однак, розвиток подій на міжнародній арені змушує як теоретиків, так і практиків міжнародних відносин знову і знову повертатися до періоду завершення «холодної війни», в якій, за численними висловами світових лідерів, ще потрібно поставити остаточну крапку. Тому в останні роки з'явився ряд робіт, які пропонують нові критичні підходи до осмислення процесів цього періоду, вказують на їх незавершений характер і висвітлюють шляхи подолання рудиментів «холодної війни» у сучасному світі. З-поміж цих робіт слід виділити праці Д. Д'юдні і Дж. Айкенберрі, М.Е. Серотт, Р. Саква та Б. Фолк.

У масиві наукової літератури слід виокремити документи конференції і матеріали, що безпосередньо були дотичними до них, що публікувалися у різні роки, перш за все, англійською мовою і публікації тих країн, яких безпосередньо торкалися відповідні рішення та сучасну літературу, в якій переосмислюються підходи і ведеться пошук формування базових складових багатополюсного світоустрою.

Питання, що стосуються міжнародних відносин і зовнішньої політики окреслено у працях Манжоли В. А. Зокрема, автор розглядає причини формування біполярної структури повоєнного світу, розгортання "холодної війни", глобальні аспекти розрядки міжнародної напруженості. Висвітлено розвиток міжнародних відносин в основних регіонах світу - Європі, Південній та Південно-Східній Азії, Далекому та Близькому Сході, Африці, Латинській Америці. Значну увагу приділено участі України в міжнародних подіях.

Крушинський В.Ю. хронологічному порядку наводить основні міжнародні події, конфлікти, доктрини, угоди післявоєнного періоду (1945 - 1991 рр.). також автором запропоновано довідникові матеріали щодо керівників провідних держав світу, найбільших міжнародних організацій, конференцій руху неприєднання, деколонізації.

У колективній монографії за загальною редакцією доц. Толстова С.В. проаналізовано вплив «холодної війни» в Європі на становлення та функціонування біполярної міжнародної системи та суспільно-політичні

процеси 1947-1975 рр. Досліджено сутність «холодної війни» та її вплив на системні зв'язки між провідними учасниками біполярної міжнародної системи. Теоретично осмислено концепт «холодної війни» у зарубіжній та вітчизняній історіографії. Обґрунтовано наукову періодизацію процесів міжнародної взаємодії доби «холодної війни». Встановлено особливості впливу «холодної війни» на розвиток суспільств європейських країн. Показано роль центросилових держав у міжнародних відносинах у контексті хвилеподібної динаміки періодичного загострення протиріч між США та СРСР. З'ясовано причини чергування періодів загострення та розрядки міжнародної напруженості в Європі 1940-х – 1970-х рр. та їх вплив на зміст і характер переговорів великих держав щодо основних конфліктних проблем європейської безпеки. Проведено порівняльний аналіз зовнішньополітичних позицій країн Західної та Східної Європи. Розглянуто роль багатосторонніх безпекових організацій у міжнародних процесах.

Вітчизняний доробок з даної проблематики особливо важливий відносно виходу Української РСР на міжнародну арену та формування засадничих підвалин майбутнього ландшафту європейського континенту і світу. Ґрунтуючись на визначеннях міжнародної правосуб'єктності, радянська історична наука аргументувала правомірність та легітимність включення двох республік УРСР й БРСР до членів-засновників ООН. З певними застереженнями такий підхід поділяли й науковці української діаспори, стверджуючи, що саме участь УРСР у діяльності міжнародних організацій надала їй міжнародної правосуб'єктності. Різні аспекти участі УРСР у діяльності ООН і її міжнародних відносин висвітлювали вітчизняні науковці: В. Василенко, С. Віднянський, М. Коваль, А. Кудряченко, Л. Лещенко, А. Мартинов, В. Солошенко, Л. Чекаленко, С. Юрченко, О. Шамрин та інші дослідники.

С.Віднянський зауважив, що Кримська конференція відіграла непересічну, а водночас і досить неоднозначну роль у підведенні підсумків Другої світової війни та подальшому розвитку країн світу. Серед глобальних уроків конференції та уроків для України, виділених науковцем не підлягають спростуванню, а

заслужують на увагу ті, що “по – перше, в Ялті народилась ООН, завданням якої до сьогодні залишається спільна співпраця всіх держав - членів ООН заради справедливого майбутнього всього людства. По-друге – саме на цій конференції було досягнуто єдності стосовно права вето постійних членів Ради Безпеки ООН. Це право в подальшому хоча й блокувало прийняття окремих рішень, однак засвідчувало демократичні принципи у міжнародних відносинах та демонструвало відверту позицію держав-постійних членів Ради Безпеки щодо актуальних проблем світової спільноти, та сприяло стримуванню військових конфліктів. Інший сучасний науковець А.Кудряченко, аналізуючи зустріч Великої трійки виділив два блоки питань, які розглядались в лютневі дні 1945 р. До першого він відніс узгодження воєнно-політичних рішень стосовно держав, агресорів: нацистської Німеччини, фашистської Італії та мілітаристської Японії, а до другого – обговорення й відповідні рішення щодо наступного нового облаштування світу та механізму запобігання агресії та зміцнення миру у майбутньому. В контексті аналізу другого блоку рішень Ялтинської конференції підкреслив особливе значення створення ООН, як ефективної організації в розв’язанні міждержавних проблем.

Показово, що у незалежній Україні з цієї проблематики було проведено чимало міжнародних наукових конференцій та симпозіумів. Зокрема, слід вказати на ініційовані Лівадійським палацом-музеєм і оргкомітетом на чолі з професором С. Юрченком протягом 2005-2012 рр. конференції, які приурочувалися до відповідних дат Ялтинської конференції. Ці міжнародні заходи присвячувалися дослідженню проблем глобальної і регіональної безпеки, ялтинсько-потсдамській системі міжнародних відносин і сучасному світовому порядку, еволюції міжнародних відносин у XX-XXI ст. та іншим актуальним проблемам.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження представлена збірниками документів та матеріалами тогочасної преси. Для вивчення особливостей створення основ політичного та економічного світопорядку після Другої світової війни, у збірниках документів варто звернути увагу на положення Бреттон-Вудських угод, де висвітлюються головні аспекти розвитку міжнародного співробітництва у фінансовій сфері. Автором було опрацьовано окремі витяги рішень Кримської конференції, зокрема тексти декларації «Про звільнену Європу», протоколи, статут про Організацію об'єднаних націй, резолюції Генеральної асамблеї ООН, що стосувалися принципів регулювання та скорочення озброєнь.

Збірники документів також містять тексти виступів, доповідних записок, витяги законодавства, а також рішення Кримської та Потсдамської конференцій. Вагоме місце займає також мемуарна література дипломатів та тексти договорів.

Посилаючись на матеріали газети «Известия», первинна згадка про конференцію трьох союзних держав у Ялті була опублікована лише 8 березня 1945 р. У цьому повідомленні не містилося деталей; воно лише констатувало факт поточних консультацій «Президента США, Прем'єра Радянського Союзу та Прем'єр-міністра Великобританії у супроводі своїх начальників штабів, а також трьох міністрів закордонних справ та інших радників... в районі Чорного моря». Важливо, що навіть точна локалізація зустрічі не була зазначена.

Наступна публікація з'явилася 13 лютого, вже після завершення переговорів, і була, по суті, спеціальним випуском, присвяченим їхнім результатам. На першій сторінці розміщено фотографії основних діячів (Черчилль, Рузвельт, Сталін, Іден, Стеттініус, Молотов, Гарриман) та повний список членів дипломатичних і військових делегацій (за винятком супроводжуючих осіб; загальний штат лише від США та Великобританії сягав 700 осіб). Друга сторінка містила групове фото учасників за круглим столом та офіційну підсумкову заяву. Ця заява складалася з дев'яти ключових положень, серед яких: питання поразки та окупації Німеччини, репарацій, створення Конференції Об'єднаних націй, Декларація про звільнену Європу, а також домовленості щодо Польщі та Югославії. Заява супроводжувалася об'ємною

узагальнюючою статтею під назвою «Кримська конференція керівників трьох союзних держав».

1.3. Методологія дослідження

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становить низка загальнонаукових принципів і методів пізнання. Їхня інтеграція була спрямована на забезпечення всебічного, об'єктивного та науково виваженого аналізу фактів, подій і явищ. Центральними стали принципи об'єктивності, історизму, системності та плюралізму. Вони вимагають відмови від суб'єктивних оцінок, використання верифікованої фактологічної бази та врахування альтернативних наукових інтерпретацій. Дотримання цих принципів дало змогу автору уникнути редукціоністських тлумачень і гарантувати нейтральність підходу при інтерпретації соціально-економічних і культурних трансформацій повоєнних років.

Дослідження Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин вимагає застосування комплексу методів, які охоплюють як історичний аналіз, так і політологічне моделювання. Фундаментальними є історичні методи, насамперед принцип історизму, що дозволяє розглядати ключові події (конференції, кризи, формування блоків) у їхньому хронологічному розвитку та причинно-наслідкових зв'язках, які впливають із загальних умов повоєнного світу.

Хронологічний метод та його варіація – проблемно-хронологічний метод – необхідні для чіткого структурування етапів існування системи (від формування до розрядки та розпаду) за окремими тематичними проблемами, як-от гонка озброєнь чи криза в Берліні.

На рівні логіки та об'єктивності застосовуються загальнонаукові методи: аналіз для розкладання біполярної структури на окремі складові (ідеологічні, військові, економічні) та синтез для формування цілісного бачення системи. Ключовим для міжнародних відносин є системний метод, який трактує Ялтинсько-Потсдамський порядок як взаємозалежну структуру, де будь-яка

зміна в одному полюсі сили неминуче впливає на інший, підтримуючи загальну, хоч і конфронтаційну, рівновагу.

Порівняльний метод використовується для зіставлення цієї системи з попередніми (наприклад, Віденською) для ідентифікації її унікальних рис, насамперед фактора ядерної зброї та ідеологічної конфронтації.

РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Основні геополітичні наслідки Другої світової війни

Наслідки Другої світової війни призвели до докорінної зміни не тільки зовнішнього вигляду, але й глибинного змісту усієї світової системи міжнародних відносин, яка дуже швидко перетворилася із притаманної їй до того багатополярності у біполярну систему. Цей перехід остаточно завершився наприкінці 1940-х років, коли Радянському Союзу вдалося порушити монополію Сполучених Штатів на володіння ядерною зброєю та сформувати навколо себе пояс держав-сателітів, головним чином у Східній Європі.

Для європейського континенту завершення Другої світової війни створило чітку геополітичну структуру: Захід, де розташовувалися англо-американські війська, потрапив до західної сфери впливу, тоді як Схід, завдяки присутності радянських військ, опинився під панівним впливом СРСР. Європа пережила значні політичні, економічні та моральні втрати, і провідні європейські держави фактично втратили статус великих держав.

Насправді, у 1945 році єдиною світовою наддержавою залишалися Сполучені Штати: вони мали у своєму розпорядженні найбільший військово-морський флот, найсильнішу авіацію, оснащену до того ж ядерною зброєю, що дозволяло їм здійснювати військові операції по всьому світу. Їхній економічний потенціал був не менш вражаючим, адже територія США не постраждала за роки війни, людські втрати не перевищували 400 тисяч осіб, а населення зросло зі 131 млн до 140 млн осіб. Обсяг валового національного продукту збільшився більш ніж удвічі, з \$90,5 млрд у 1939 р. до \$211,9 млрд у 1945 р. [25]

Ще у 1943 році військове виробництво США зрівнялося за своїми масштабами із виробництвом Німеччини, Великої Британії та Радянського Союзу, разом узятих. Сільськогосподарське виробництво зросло на 15%, а поголів'я худоби збільшилося з 66 млн до 83 млн. У 1948 році на Сполучені Штати припадав 41% світового виробництва товарів та послуг і 50% машинного

парку, а дохід на душу населення у 1949 році (\$1453) був в рази вищим, ніж у Західній Німеччині (\$320), Франції (\$482) та Великій Британії (\$773).

Ситуація в Європі була кардинально іншою: у 1945 році Німеччина виробляла менше третини довоєнної продукції, ВВП Італії становив лише 40% від рівня 1938 року, і навіть у Франції та Великій Британії становище було не набагато кращим, а величезна кількість людей опинилася за межею бідності. Загальноєвропейський ВВП (без СРСР) скоротився на 25%, і до 1950 року ВВП на душу населення в європейських країнах становив лише 50% від американського. Більшість західноєвропейських держав у той час могли існувати лише завдяки американським позикам та продовольчій допомозі. Радянський Союз також перебував у вкрай важкому економічному стані: він втратив понад 25 мільйонів людей, чисельність населення скоротилася зі 194 млн до 170 млн, було знищено 30 тис. заводів, 65 тис. км залізниць, а обсяг сільськогосподарської продукції досяг лише 50% показників 1940 року. 25 мільйонів людей залишилися без притулку. Ці глибокі економічні відмінності та супутні фактори значною мірою і визначили подальшу поведінку СРСР та США на світовій арені [28].

Хоча Радянський Союз, як переможець, мав пріоритетне право впливати на подальший хід світового розвитку, він водночас був позбавлений найголовнішого — адекватного економічного потенціалу. З огляду на цю слабкість, у перші місяці після розгрому фашистської Німеччини та капітуляції Японії, і незважаючи на вкрай негативне і навіть хворобливе сприйняття особисто Йосипом Сталіним та його оточенням демонстрації сили Сполученими Штатами у вигляді ядерних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі, радянське керівництво у своїй зовнішній політиці всіляко прагнуло створити образ СРСР як миролюбної держави, яка готова до пошуку компромісів у вирішенні актуальних міжнародних проблем спільно з колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. ЦК ВКП(б) декларував, що головний зміст і завдання повоєнної зовнішньої політики Радянського Союзу полягали у необхідності забезпечення сприятливих міжнародних умов для мирного соціалістичного будівництва в СРСР, для розвитку світового революційного процесу та для

збереження миру на Землі. Проте такий курс тривав недовго, оскільки внутрішні процеси в СРСР, а також кардинальні зміни в міжнародній обстановці – такі як розпад антигітлерівської коаліції, прогресуюче загострення холодної війни між СРСР і США, Сходом і Заходом, нарощування зусиль радянського керівництва, спрямованих на створення у Східній Європі єдиного табору, керованого з Москви, а також спроби встановити та посилити свій вплив у Китаї та Північній Кореї – все це штовхало радянську правлячу верхівку до ухвалення жорсткіших політико-доктринальних настанов, які визначали конкретні цілі та дії радянської дипломатії. Радянське керівництво стало вважати, що стабільна безпека СРСР та його союзників, а також захист інтересів радянської держави в умовах глобального протиборства між соціалізмом і капіталізмом, мають базуватися на економічній, морально-політичній та військовій могутності Радянського Союзу, причому військовому фактору надавалося особливе значення.

У повоєнному світі значно посилювався взаємозв'язок країн і регіонів, і система міжнародних відносин стала дійсно всеохопною, світовою. Інституційним відображенням цієї тіснішої взаємозалежності різноманітних за своєю суттю держав стало створення та діяльність універсальної Організації Об'єднаних Націй (ООН), Статут якої, ухвалений 26 червня 1945 року в Сан-Франциско, набув чинності 24 жовтня того ж року. Членами-засновниками ООН стали 50 країн, серед яких були СРСР, УРСР та БРСР.

ООН була заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів, які зобов'язалися розв'язувати міжнародні суперечки мирними засобами та утримуватися у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, несумісним із цілями Об'єднаних Націй. З розвитком повоєнної системи міжнародних відносин дедалі більшу роль у ній почали відігравати різноманітні міжнародні організації: політичні та економічні, урядові та неурядові, які поряд з державами стали повноправними суб'єктами системи міжнародних відносин [44].

Потужних імпульсів для свого підйому набув національно-визвольний рух, почав наростати нестримний процес деколонізації, внаслідок чого чимало країн і народів перетворилися з об'єктів на суб'єкти міжнародних відносин: якщо у 1945 році лише чотири незалежні держави Африки стали членами ООН (Єгипет, Ліберія, Ефіопія, Південно-Африканський Союз), то на початку 1960-х років їхня кількість наблизилася до тридцяти. При цьому Європа втратила свою колишню провідну роль у світовій політиці, і часи домінування європейських держав минули, що проявилось в економіці, військово-політичній сфері, демографії та культурно-ідеологічному впливі. Формування двох протидіючих блоків держав Заходу і Сходу дістало своє перше інституалізоване втілення: були створені Організація Північноатлантичного договору (НАТО) у 1949 р. та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) також у 1949 р., а одним з найяскравіших виявів розмежування двох систем став у тому ж році розкол Німеччини на ФРН та НДР. На цей момент фактично завершилося формування біполярної системи міжнародних відносин, яка базувалася на силовому балансі, що встановився між Радянським Союзом і США[60, с.150].

1.2. Ялтинська конференція та її рішення

У 2025 р. світова спільнота відзначила 80-річчя важливої події для людства – завершення Другої світової війни й пов'язаних з нею дат. Все це спонукає до ґрунтовного аналізу визначальних подій того періоду як для окремих країн європейського континенту та решти світу. Однією із таких була Ялтинська конференція глав урядів союзних держав антигітлерівській коаліції, так званої, Великої трійки: СРСР, США і Великої Британії, яка відбувалась 4-11 лютого 1945 р. в Криму. Ялтинська конференція була однією із трьох знакових подій періоду Другої світової війни (поряд з Тегеранською (1943 р.) та Потсдамською (середини 1945 р.) й за пропозицією У. Черчілля мала умовну назву «Аргонавт».

З плином десятиліть не вщухають політичні пристрасті та наукові дискусії щодо місця і ролі Ялтинської конференції лідерів трьох великих держав стосовно

тих доленосних рішень, які стали основою повоєнного устрою Європи і світу та щодо міжнародної правосуб'єктності України у наступні десятиліття мирного розвитку континенту. Гостроти проблемі додають не лише різні оцінки ялтинських рішень у роки блокового протистояння, вагомі зрушення останніх десятиліть, коли змінився політичний ландшафт Європи і система її безпеки, але і практичні завдання щодо розв'язання нинішніх викликів, які постали перед світовою спільнотою та зокрема, перед Україною.

Аналізуючи документи, прийняті в лютому 1945 р. в Ялті, варто наголосити, що покликанням конференції керівників трьох союзних держав стало не лише обговорення та спільні рішення щодо координації планів завершення розгрому нацистської Німеччини і її союзників, але і вироблення основних принципів повоєнного облаштування світу. Закладені в Ялті і закріплені у Потсдамі доленосні рішення стосовно майбутньої Європи і світу створили надійну основу і структуру безпеки, яка ґрунтувалася на балансі впливу провідних світових держав. Восьмиденна Ялтинська конференція союзників по антигітлерівській коаліції проходила на тлі тріумфальних успіхів Радянського Союзу і наближення перемоги над гітлерівською Німеччиною і її союзниками [82, с.58].

Ялтинська конференція була безпрецедентним явищем. У першому повідомленні про неї лише 8 лютого 1945 р. у радянській пресі зазначалося: «...глави держав і урядів СРСР, США і Великої Британії у супроводі своїх начальників штабів, а також трьох міністрів закордонних справ радяться на березі Чорного моря...». Після завершення конференції 13 лютого 1945 р. з'явилися фотографії, які висвітлювали роботу конференції у різних форматах та вказувалося на прийняті спільні рішення, а також надавалась узагальнююча стаття «Кримська конференція керівників трьох союзних держав». У статті зроблено висновки про приреченість гітлерівської Німеччини та про те, що конференція стала подією «великого міжнародного значення» [69, с. 153].

На міжнародній конференції Великої трійки були присутні: Голова РНК СРСР Й. Сталін, президент США Ф. Рузвельт, прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль, а також керівники зовнішньополітичних відомств цих держав,

начальники вищих воєнних штабів, радники. Загалом кількість учасників від США та Великої Британії становила понад 700 осіб. Вони були розміщені в чудових палацах, що уцілили від розрухи, поблизу Ялти: Ф. Рузвельту було надано Лівадійський палац, У. Черчіллю – Воронцовський в Алупці. Радянська делегація зупинилася у Юсупівському палаці в Кореїзі. Проходила конференція у Лівадійському палаці біля Ялти, головував на засіданнях Ф. Рузвельт. Тут відбувалися основні засідання глав урядів та були підписані всі рішення і важливі документи конференції. Наради міністрів закордонних справ проходили по чергово у місцях розташування кожної делегації[64, с.54].

Незважаючи на серйозні розбіжності з низки питань між СРСР, з одного боку та США і Великою Британією – з іншого, учасники конференції прийняли важливі рішення, які відповідали інтересам антигітлерівської коаліції в цілому. Узгоджені рішення Ялти й наступні в Потсдамі стали доленосними не лише для конкретно історичного часу завершення Другої світової війни. Вони значно масштабніші, а саме – були предтечею майбутнього світопорядку на майже 50 років, а чимало з них залишаються й нині наріжними складовими убезпечення світу від масштабного воєнного зіткнення. Навіть з плином часу, аналізуючи різні бачення експертів-міжнародників, дослідниця В. Солошенко відзначає, що «конференція мала важливе історичне значення... вона стала точкою відліку у формуванні нової системи міжнародних відносин» [64, с.57].

Саме в Ялті глави трьох великих держав погодили поточні і перспективні плани стосовно завершення війни та головні засади повоєнного світоустрою. Загалом з'ясування питань координації розгрому нацистської Німеччини глави трьох урядів доручили начальникам своїх генеральних штабів, які були безпосередніми учасниками конференції. Перед Й. Сталіним, Ф. Рузвельтом і У. Черчіллем стояло більш складна завдання: вже 5 лютого глави держав приступили до розгляду політичних питань. І серед них німецьке питання – про дії союзників щодо Німеччини після її поразки. Велике значення мали питання облаштування європейських країн і народів, які звільняються від нацистського гніту.

СРСР, США і Велика Британія домовилися про загальну політику і заходи примусового здійснення капітуляції Німеччини після її повної поразки. Ці плани включали в себе умови беззастережної капітуляції держави-агресора, узгодження зон окупації Німеччини, управління «Великим Берліном», а також угоду про контрольний механізм, про встановлення верховної влади СРСР, США і Великої Британії щодо всієї території Німеччини. В угоді про зони окупації Німеччини та управління «Великим Берліном» передбачався поділ країни на три зони окупації і виділення особливого району Берліна, який контролюватиметься спільно трьома державами.

У підсумку відповідних рішень лідери країн-переможниць узгодили воєнні плани щодо розгрому спільного ворога, домовилися про подальшу загальну політику стосовно Німеччини. «Нашою непохитною метою, – відзначалося в комюніке, – є знищення німецького мілітаризму й нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не зможе порушити мирне життя усього світу» [12].

На конференції також були прийняті рішення про утворення контрольного органу на чолі з головнокомандуючими військами окупаційних держав, а також про виплату Німеччиною репарацій країнам, що постраждали від нацистської агресії. Окремо було домовлено про репатріацію радянських громадян та військовополонених із західних зон Німеччини в радянську.

Водночас Ялтинська конференція увійшла в історію з огляду на вирішення принципових питань щодо створення Організації Об'єднаних Націй (ООН), про яку попередньо йшлося у Думбартон-Оксі у вересні 1944 р. За підсумками засідань була прийнята «Декларація Об'єднаних Націй», яка проголосила склад держав-засновниць ООН: США, СРСР, Велика Британія і Китай. У документі зазначалося, що ООН матиме вищий постійно діючий орган – Раду Безпеки у складі впливових держав з правом вето для кожної з них. Одночасно визначалося положення про те, що в основу роботи Ради Безпеки буде покладено принцип однастайності рішень провідних держав.

Досить знаковою була й домовленість, що до держав-засновниць ООН разом із Радянським Союзом увійдуть Україна та Білорусія – як республіки СРСР, які найбільше постраждали від німецької окупації та зробили спільно з СРСР та іншими його республіками величезний внесок у розгром агресора. Показово, що 10 лютого американська делегація підтримала цю радянську пропозицію з огляду на визнання значущості республік, розмірів їхніх територій та чисельності населення для долі Європи, значних втрат впродовж війни, а також наявності у них номінально незалежних наркоматів зовнішніх справ та оборони, запроваджених навесні 1944 р.

У низці найбільш складних питань, обговорюваних на конференції, стало польське питання. Були досягнуті угоди про повоєнне створення сильної, демократичної Польщі; про реорганізацію польського уряду на широкій соціально-політичній базі; про встановлення кордонів Польщі. Союзники прийняли пропозиції радянської сторони, яка відстоювала етнічний принцип визначення східних кордонів Польщі, що приблизно відповідали «лінії Керзона» 1920 р., за якою Західна Україна та Західна Білорусь мали увійти до складу СРСР. Фактично така конфігурація повторювала територіальні рішення пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р., за винятком передачі польській стороні Білостоцького регіону. У цьому контексті втрачені території на сході Польщі мали компенсовуватися отриманими землями сходу Німеччини, навіть якби для цього необхідно було примусово переселити кілька мільйонів німців. Все це потім було конкретизовано на Потсдамській конференції 1945 р. Тим самим узгоджувалися питання стосовно узаконення передвоєнних територіальних придбань Радянським Союзом, а для України – її західних областей [22].

На Ялтинській конференції були прийняті також і рішення щодо Далекого Сходу: угода передбачала, що СРСР вступить у війну проти Японії через 2-3 місяця після завершення розгрому Німеччини в Європі. При цьому визначалися умови: збереження існуючого становища в Монгольській народній республіці; повернення СРСР Південного Сахаліну й усіх прилеглих до нього островів, відібраних у Росії в результаті російсько-японської війни 1904-1905 рр., а також

передача Радянському Союзу всієї гряди Курильських островів; інтернаціоналізація торгового порту Дальній (Далянь), відновлення оренди Порт-Артура (Люйшунь) як військово-морської бази СРСР; експлуатація разом з Китаєм Китайсько-Східної і Південно-Маньчжурської залізничних доріг. Ці умови постали доповненнями до рішень Каїрської конференції 1943 р. і представляли окремий документ під назвою «Кримська угода трьох великих держав з питань Далекого Сходу».

Президент США Ф. Рузвельт був зацікавлений у залучені СРСР до війни з Японією на Далекому Сході. Адже він виходив із того, що за баченням американської сторони, війна до розгрому армії та воєнно-морського флоту Японії триватиме щонайменше півтора року. Враховуючи ресурсну затратність утримання військового окупаційного корпусу у звільненій Європі, навіть для тогочасних США, президент обстоював позицію, згідно з якою, американська присутність на повоєнному європейському континенті триватиме не більше двох-трьох років. Виділення окупаційної зони (із відповідних зон Великої Британії та США) для Франції було спричинено прагненням союзників розподілити затратність цього заходу для своїх держав.

Під час Ялтинської конференції сторони не тільки погодили майбутні бойові операції на європейському театрі воєнних дій, але і виробили загальну політику в умовах беззастережної капітуляції Німеччини. Великим досягненням узгодженої дипломатії стало підписання Декларації про звільнену Європу, у якій встановлювалися визначені принципи політики держав-членів антигітлерівської коаліції щодо народів, що звільнялися від фашизму. Декларація підтвердила право народів повністю ліквідувати залишки фашизму і нацизму, створити демократичні установи за власним вибором народів. Заява «Єдність в організації миру, як і у веденні війни» стала підсумковим документом конференції [12, с. 192-193]. У ній керівники СРСР, США і Великобританії однозначно погодилися зберігати і зміцнювати мир у майбутньому.

У роки повоєнного протистояння, а подекуди й нині, лунають закиди про те, що союзники поступилися радянському лідеру Й. Сталіну, ніби-то він вдало

використовував прихильність Ф. Рузвельта та розбіжності у поглядах останнього з У. Черчіллем. Деякі автори навіть порівнюють Ялтинські рішення 1945 р. з Мюнхенськими домовленостями 1938 р. За нашою оцінкою, тут бракує врахування всіх чинників. Адже на шляху до Ялти американська і англійська делегації провели 30 січня – 2 лютого 1945 р. свою двосторонню конференцію на острові Мальта. Головним завданням цього заходу Рузвельт і Черчілль вважали визначення стратегічного плану союзників у Західній Європі.

Важливо, що західні союзники антигітлерівської коаліції обговорювали і найважливіші політичні проблеми. На нараді міністрів зовнішньополітичних відомств США і Великої Британії 1 лютого були узгоджені позиції сторін майже щодо всіх політичних питань, що були винесені на обговорення Ялтинської конференції. Міністр закордонних справ Великої Британії Е. Іден під час цієї наради говорив: «...у росіян будуть доволі великі вимоги...ми можемо запропонувати їм не вельми багато, але нам потрібно від них дуже багато. Тому нам слід домовитися про те, щоб зібрати воєдино все, що ми хочемо, і все, що нам прийдеться віддати росіянам. Це розповсюджувалось би і на Далекий Схід» [11, р. 501].

Зустріч і переговори на Мальті, проте, не змогли зняти окремі протиріччя поміж тогочасними Вашингтоном і Лондоном, які потім далися взнаки на конференції в Ялті. Засадничими були розбіжності стосовно того, що американський лідер мав твердий намір вести співробітництво з Кремлем, що президент Рузвельт вважав ліквідацію колоніальної системи одним із пріоритетів повоєнного облаштування світу. Але у У. Черчілля стосовно цих перспектив було інше бачення. Водночас підтвердженням високого ступеня довіри між двома лідерами слугував відповідний «атомний проект», що здійснювався Вашингтоном у поінформованості з Лондоном, але таємно від Москви.

Прискіпливий погляд на сили союзників і їх реальний внесок у боротьбу з ворогами дає всі підстави говорити про адекватність ставлення союзників до Сталіна і відповідний вплив позиції СРСР на рішення щодо питань, які розглядалися. Авторитет та воєнна потужність СРСР сприймалися як очевидна

дійсність. Адже власне союзницькі війська на початку 1945 р. зазнали чималих ускладнень в Арденах від німецького наступу і словами з листа У. Черчілля до найкоротший термін. Червона армія вже 12-15 січня розпочала наступ на ворога: допомагаючи не лише західному антигітлерівському фронту, але і підтримуючи воєнно-політичний престиж союзників по коаліції. Протяжність лінії наступу сягала 700 км. – від р. Неман до Карпат: війська 3-го Білоруського фронту (генерал І. Черняхівський) вели наступ на Кенігсберг; війська

За стратегічними оцінками військових США на конференції вірогідними термінами закінчення війни в Європі чи падіння Німеччини найближчою датою називалося 1 липня, а максимально віддаленим терміном – 31 грудня 1945 р. [12]. З цим усім західним союзникам по антигітлерівській коаліції доводилося рахуватися.

Допоміжними аргументами на користь такої оцінки можуть слугувати й побіжні незаперечні факти. Президент США і голова уряду Великої Британії з розумінням поставилися до того, що радянський керівник не зможе виїхати на зустріч за межі своєї держави. Як свідчить у своїх спогадах У. Черчілль, президент Ф. Рузвельт «з радістю погодився прилетіти в Крим й зустрітися в Ялті, яка йому здається самим зручним місцем на Чорному морі. Президент телеграфував англійському прем'єр-міністру: «Я все ще сподіваюся, що воєнне становище дозволить маршалу Сталіну зустріти нас на півдорозі»» [13, с. 61].

Також слід врахувати прихильне ставлення президента Ф. Рузвельта до СРСР з огляду на побачені ним у Криму жахливі наслідки нацистської окупації: зруйновану інфраструктуру, будівлі підприємств та житлового фонду, які він побачив власними очима під час поїздки з аеропорту до Лівадійського палацу.

Союзники розуміли, що вони одержують унікальний шанс установити свої правила гри: вперше в історії в 1945 р. в руках трьох супердержав знаходилася практично вся Європа і не лише вона. Тож вельми спокусливою і разом з тим нагальною поставала потреба провести нові державні кордони на території, яка ще недавно була завойована і контролювалася гітлерівським Третім рейхом.

Також необхідно було налагодити неофіційні, і водночас загальноновизнані всіма сторонами демаркаційні лінії між реальними сферами впливу союзників.

Також лідери трьох великих союзних держав добре розуміли, що після зникнення загального ворога змушене об'єднання зусиль західних країн і радянських більшовиків утратить всілякий сенс. Імперативно постала 2-го Білоруського фронту (маршал К. Рокосовський) наступали з боку північного берега р. Вісла, відрізаючи Східну Прусію від центральних районів Німеччини; війська 1-го Білоруського фронту (маршал Г. Жуков) вели наступ південніше р. Вісла на Познань; війська 1-го Українського фронту (маршал І. Конєв) наступали на Ченстохов, Бреслау; війська 4-го Українського фронту (генерал І. Петров) вели наступ в районі Карпат. Станом на 1 лютого радянські війська форсували р. Одер і вели запеклі бої у кількох місцях для розширення своїх плацдармів – вони були всього за 70 км. від Берліну [56, с.].

Необхідність створити процедури, що могли б гарантувати хоча б відносну непорушність визначених ними і проведених уже в найближчому майбутньому на карті світу розмежувальних ліній, офіційних кордонів.

Тому у Криму була підписана Декларація про звільнену Європу, що визначала принципи політики переможців на відвойованих у країн осі територіях. Вона передбачала, зокрема, відновлення суверенних прав народів цих територій, а також право союзників спільно допомагати народам «поліпшувати умови» для здійснення цих самих прав. Утім, ідея про спільну допомогу, як і очікувалося, не стала реальністю: кожна держава-переможниця мала владу лише на тих територіях, де розташовувалися її війська.

У Ялті із завданням визначення кордонів звільнених народів Європи троє лідерів впорались доволі добре. Ф. Рузвельту, У. Черчіллю і Й. Сталіну вдалося знайти спільну мову практично з усіх питань. Документи свідчать, наприклад, що 6 лютого Ф. Рузвельт пропонував уряду СРСР уступити Польщі Львів і нафтові райони південно-західніше Львова з тим, щоб поляки «не втратили обличчя». У. Черчілль, підтримуючи американського президента, вважав, що це був би великодушний крок Москви у справі встановлення польсько-радянського

кордону. Однак, твердість позиції Й. Сталіна та аргументи радянської сторони змусили західних лідерів погодитися з підходами Москви. СРСР одержав західний кордон з Польщею по так званій «лінії Керзона», установленій ще у 1920 р. з «відхиленням від неї у деяких районах на 5-6 км. на користь Польщі». Фактично кордон повернувся до довоєнного стану, коли Німеччина і СРСР розділили Польщу за Пактом Молотова-Ріббентропа.

Дійсно, польське питання відносилось до найбільш складних, які обговорювалися на конференції. Союзники були єдині у прагненні досягнути угоди щодо повоєнного створення сильної, демократичної Польщі. Складнощі виникали у підходах сторін щодо реорганізації польського уряду на широкій соціально-політичній базі. Певні дискусії велися навколо питання встановлення кордонів Польщі і на заході по Одеру та Нейсе. І так би мовити, пакетний підхід до всього кола питань повоєнного облаштування Польщі сприяв подоланню різних бачень Й. Сталіна та Ф. Рузвельта з У. Черчиллем.

Слід наголосити, що особливе значення Ялтинської конференції полягає в тому, що саме на ній була започаткована і реалізація ідеї формування ООН. Союзники – хто більше, хто менше – вбачав потребу створення міждержавної чи, навіть, міжнародної організації, здатної запобігти спробам змінити встановлені межі своїх сфер впливу. Саме на конференціях переможців у Тегерані та Ялті і на проміжних переговорах у Думбартон-Оксі – старовинній садибі Вашингтона, була сформована ідеологія майбутньої ООН[64].

В Криму союзники розподіляли портфелі – формували кількісні та якісні підходи щодо функціонування майбутньої ООН, розподіляли місця постійних членів Ради Безпеки, що мають право вето, і дискутували, а то й торгувалися про кількість радянських республік, які мали право бути членами ООН. І саме в Ялтинських документах з'явилася дата 25 квітня 1945 р. – це початок Сан-Франциської конференції, яка протягом двох наступних місяців напрацювала Статут ООН. Саме ООН стала символом та формальним гарантом світоустрою, організацією ефективною у розв'язанні важливих міждержавних проблем.

Держави-переможниці висловилися за продовження співробітництва, яке здійснювалося в роки війни. Для цього вони визначили його механізм: постійні консультації міністрів закордонних справ своїх держав. Отже, всі рішення Ялтинської конференції були спрямовані на якомога швидший розгром агресорів та унеможливлення або запобігання в подальшому воєнних зіткнень чи широкомасштабних воєн на континенті і в світі.

Зазначимо, що у науковій літературі побутує твердження про те, що Сталін під час Ялтинської конференції, як і в Тегерані, спритно грав на протиріччях між англійцями й американцями і на довірі, яку мав до нього Рузвельт. Дехто стверджує, що протягом тижня переговорів було вирішено, здебільшого на користь СРСР, низку важливих питань: принципи діяльності ООН, облаштування східних кордонів Польщі та її повоєнного управління тощо.

На користь цього твердження свідчать й такі факти. Й. Сталін прийняв пропозицію американського президента про те, що «ніякий постійний член Ради Безпеки не може користуватися правом вето при розгляді конфлікту, у якому він бере участь». На думку Ф. Рузвельта, радянська позиція «була великим кроком вперед, що буде позитивно сприйнятий народами усього світу». В обмін на ці поступки, незначні в очах Радянського Союзу, але важливі для американського президента з погляду формування нової рівноваги для повоєнного світу, радянська сторона домоглася бажаних результатів у питанні членства радянських республік в ООН. На попередніх переговорах щодо формування цієї міжнародної організації, Москва вимагала 16 місць для всіх союзних республік і окремо для Радянського Союзу. Але на засіданні глав держав 7 лютого у Ялті вона вже обстоювала чотири місця: для СРСР, України, Білорусії та Литви, а зрештою задовільнилася трьома (СРСР, Україна і Білорусія). Така вимога, як наголошувала делегація СРСР, зумовлена роллю та внеском трьох республік у боротьбу з нацизмом, а також конституційними змінами, згідно з якими ці радянські союзні республіки дістали широкі права у зовнішніх відносинах. І така позиція отримала підтримку союзників.

Як свідчать документи, того дня президент США Ф. Рузвельт повідомив держсекретарю Е. Стеттініусу про важливу приватну розмову з Й. Сталіним про наступне: «Піднімаючи питання надання допоміжних місць в ООН для Радянського Союзу, Сталін відчуває, що його позиція в Україні вельми непевна. Голос для України, – сказав Сталін Рузвельту – необхідний для збереження єдності СРСР. Ніхто не міг визначити розмір протиріч в Україні, адже ми у Вашингтоні, звичайно, чули про те, що Україна може відійти від Союзу РСР. Президент був свого часу обурений радянською вимогою вДумбартон-Оксі надати голоси для кожної із 16-ти республік. І вказав, що у такому разі було б цілком логічно, як би США вимагали 48 голосів за числом штатів. Однак тепер, зважаючи на географію й населення, він не думає, що російські вимоги допоміжних голосів для України і Білорусії є нераціональними» [72, с.81].

Не викликав великих суперечок принцип військової окупації Німеччини. За пропозицією Черчілля Сталін 5 лютого на засіданні у Лівадійському палаці погодився на виділення французької зони за рахунок англійських і американської окупаційних зон. Натомість питання про майбутнє Німеччини, про її можливе розчленування, щодо якого існували розбіжності між Ф. Рузвельтом і У. Черчіллем, було відтерміновано на розгляд спеціальної комісії.

Заперечуючи твердження прихильників думки, що союзники поступалися радянському лідеру через певну неузгодженість та гри останнього на їх протиріччях, слід взяти до уваги наступне. Кожна сторона вбачала свої інтереси та вела пошук вирішення спільних проблем. Водночас кожна держава вимушена була зважати на силу своїх партнерів по антигітлерівській коаліції. Саме в період Ялтинської конференції СРСР досяг піка своєї могутності, апофеозу міжнародного впливу. З формального погляду згодом (наприклад, у 1970-х рр.) Москва, що володіла величезним ядерним арсеналом і контролювала приблизно половину світу, була значно сильнішою. Однак ніколи геополітичні прагнення Кремля не ґрунтувалися на такому реально міцному фундаменті, як у лютому 1945 р. Союзники, нехай і без ентузіазму, але визнали свою залежність від Сталіна і його моральне право, зароблене кров'ю мільйонів радянських людей,

на участь у глобальному розподілі сфер впливу. Такого в подальшому більше не траплялося в повоєнній історії. На всіх міжнародних форумах повоєнних десятиліть і навіть на Хельсінкській зустрічі глав держав і урядів НБСЄ 1975 р. СРСР виходив лише із завдань збереження і унормування повоєнного облаштування європейського континенту.

Але не слід і перебільшувати переговорні досягнення Радянського Союзу. Скажімо, Кремль не досяг встановлення свого, якщо не контролю, то хоча б потужного впливу на стратегічно важливі для Москви протоки Босфор і Дарданелли, закріпити свою присутність у даному регіоні. Адже ще з обговорень на Тегеранській конференції Й. Сталін, заперечуючи пропозиції У. Черчілля стосовно різних конфігурацій державоутворень на Балканах та в Дунайському регіоні, однозначно оцінював їх як нераціональні. Натомість виявляв інтерес відносно Середземного моря і проток. Тоді володар Кремля говорив про перегляд Севрського договору з Туреччиною. Мова йшла про повернення Карса і Ардагана, отриманих Росією за Берлінським трактатом 1878 р. та окупованих Туреччиною у 1918 р. Московське керівництво, ставлячи питання щодо перегляду міжнародної конвенції в Монтре 1936 р. стосовно проток, вимушене було погодитися у Ялті на відтермінування цих остаточних рішень до наступної конференції переможців. Також це стосувалося низки питань повоєнної Німеччини, майбутніх остаточних кордонів (західних) Польщі та й деяких інших країн. Щодо вразливих проблем формування урядів звільнених від окупації країн приймалися доволі розмиті рішення щодо їх демократичних засад. Власне, у всіх лідерів Великої трійки були свої уявлення про демократичні засади і вони розуміли вимушеність узгоджувати майбутній світоустрій із представниками ідеологічно відмінних принципів[19, с.3].

Водночас, слід брати до уваги, що провідне міжнародне становище СРСР на завершальному етапі Другої світової війни у Європі було досягнуто ціною величезних утрат та надзусиль усього суспільства Радянського Союзу. З воєнно-стратегічними реаліями початку 1945 р. неможливо було не рахуватися союзникам, навіть, таким як Велика Британія та США. Адже гітлерівська

Німеччина прагнула відчутно потіснити союзницькі війська на початку січня 1945 р. Натомість вже до лютого 1945 р., фактично за тиждень до початку конференції у Ялті, радянські війська були найближче від Берліна. З таким переконливим перебігом подій доводилося рахуватися учасникам міжнародних переговорів. Саме радянський уряд мав законне право претендувати на зростаючу роль у житті світового співтовариства. Безперечно, на Радянський Союз тоді працював відповідний авторитет держави, яка вносила левову частку у повний розгром ворога.

Аналізуючи тогочасне міжнародне становище і умови виходу України на світову арену, варто враховувати наступне. Загалом у площині інтересів радянського керівництва, його міжнародної політики, знаходився вихід України та Білорусії як суб'єктів на міжнародну арену. Звісно, за баченням Й. Сталіна, розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин мало значно збільшити вплив та вагу СРСР у світовій політиці. Тим самим, боротьба за голоси в ООН, за наступні можливості впливу у цій міжнародній організації, стала вельми дієвою спонукою та мотиваційним чинником прихильності союзного керівництва до відновлення прав України на зовнішньополітичне представництво. Водночас, це було і визнанням реальної ваги та значення внеску наших народів у розгром ненависних загарбників, агресорів, які розпочали війну. Також слід мати на увазі й те, що перед Москвою стояло завдання нейтралізувати, або мінімізувати національно-визвольний рух, зокрема українських сил, що мав вплив у західних регіонах та підтримку з боку діаспори. Сталін розумів усі ризики і небезпеки для Москви, які виходили із зростаючого національного самоусвідомлення в Україні. Тому стратегічною метою володаря Кремля стало забезпечення інституційних засад для успішного ведення зовнішньої політики на українському напрямі.

Наближення перемоги у Другій світовій війні, ставило на порядок денний врегулювання територіальних проблем та кордонів держав. За таких умов, з метою показати більш переконливіше для світової громадськості територіальні надбання СРСР не в якості анексій, а виключно «возз'єднань», сталінське

керівництво проводило відповідну лінію і подавало все можливе саме так. За оцінкою Москви, краще було мати реальних суверенних суб'єктів цих «возз'єднань» – Білоруську та Українську РСР, чиї етнічні землі певний час перебували у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. За таких умов сам же Радянський Союз, до якого власне приєднувалися ці території, нібито відходив на другий план.

Закиди західних союзників по антигітлерівській коаліції, особливо США на попередніх зустрічах, щодо відсутності правової основи виходу на зовнішньополітичну арену радянських республік, були враховані Кремлем. Радянське керівництво вирішило надати союзним республікам відповідних ознак незалежності. Так, 27 січня 1944 р. відбувся пленум правлячої тоді ВКП(б), який розглянув пропозиції РНК СРСР щодо розширення прав союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин і схвалив їх для внесення на сесію Верховної Ради СРСР. Варто зазначити, що проведення партійного форуму було доволі неординарною подією, це був єдиний пленум за всі роки тогочасної війни.

А 1 лютого 1944 р. X сесія Верховної Ради СРСР прийняла два закони: «Про створення воєнних формувань союзних республік і перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Оборони із всесоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат» та «Про надання союзним республікам повноважень у сфері зовнішніх зносин і перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату закордонних справ із всесоюзного у союзно-республіканський Народний Комісаріат». Тим самим було підтверджено міжнародно-правову суб'єктність республік, що стало юридичною підставою для їх безпосередньої участі в міжнародному житті. На підставі рішень Верховної Ради СРСР відповідні доповнення були внесені до статей 14, 18, 60 Конституції СРСР і протягом короткого часу відповідні конституційно-правові зміни були здійснені у союзних республіках.

Нове законодавство надавало можливість союзним республікам встановлювати безпосередні відносини з іноземними державами і укладати з ними угоди. Іншою важливою складовою цих змін стало те, що нові закони

покликані були сприяти зміцненню оборонної могутності СРСР, її республік та розширенню міжнародних зв'язків і зміцненню співробітництва суб'єктів союзної держави з іноземними державами [16, с. 435-436].

Тобто виходу на міжнародну арену України передували свідомі політико-правові кроки Москви та Києва. Вже 5 лютого 1944 р. питання про утворення НКЗС України було розглянуто на засіданні найвищого органу республіканської компартії – політбюро, а 4 березня 1944 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Закон «Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР» (з 1946 р. – Міністерство закордонних справ). Відповідні зміни було внесено до статей 15, 19, 30, 43, 45 і 48 Конституції УРСР. Тим самим республіка мала «право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди і обмінюватися дипломатичними та консульськими представниками» (ст. 15-б Конституції УРСР). На посаду керівника НКЗС УРСР був призначений О. Корнійчук – знаний український радянський письменник і відомий політичний діяч, який з 1943 р. був одним із заступників наркома закордонних справ СРСР В. Молотова.

У структурі НКЗС УРСР передбачалося створення десяти відділів. Один із них мав опікуватися роботою із сусідніми державами – Польщею, Румунією, Чехословаччиною; другий – США і Великою Британією; третій – з країнами гітлерівської коаліції – Болгарією, Югославією, Угорщиною, Грецією і Туреччиною; четвертий – з Німеччиною, зокрема мав готувати матеріали до міжнародних конференцій. Планувалося створити також протокольний, правовий, консульський та інші структурні підрозділи. Загальний штат співробітників мав становити 75 осіб. Уже влітку 1944 р. чисельність зовнішньополітичного комісаріату тогочасної Української РСР складала 40 працівників, які виконували відповідні доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Співробітники новоствореного відомства готували історичні довідки щодо українських земель та етнографічні карти розселення українців, аналітичні матеріали про становище української еміграції в США та інших країнах. О.

Корнійчук був палким прихильником встановлення широких дипломатичних відносин України.

Проте у липні 1944 р., за прямою вказівкою Й. Сталіна, О. Корнійчука було замінено Д. Мануїльським – доволі досвідченим більшовиком, діячем Комінтерну, який на той час обіймав посаду заступника завідувача інформаційного відділу ЦК правлячої компартії. Мануїльський як керівник НКЗС УРСР одночасно призначався і на посаду заступника голови уряду та членом політбюро республіканської компартії. Це значно підвищувало його вагу та політичний статус в Українській РСР[20, с.188].

Конституційні зміни 1944 р. в УРСР, безумовно, були значущими факторами, які уможливили Україні в черговий раз вийти на міжнародну арену. Переслідуючи далекоглядні плани, правителі Кремля з просуванням радянських військ на територіях української та білоруської республік, звільняючи їх від окупантів, створили 4 українських і 3 білоруських фронти. Влада враховувала патріотичне піднесення і зростаючу силу національної самосвідомості республік, які звільнялися від нацистської окупації. Водночас радянське керівництво як у Москві, так і в Києві та Мінську сприяло зростаючому призову чоловіків звільнених областей до лав Червоної армії та саме до воєнних частин українських і білоруських фронтів. Показово, що і з виходом їх на простори європейських країн, звільняючи народи від нацистської окупації, ці фронти залишали свої назви.

За офіційними даними в результаті окупації Україна зазнала багатомільярдних збитків, загибелі кількох мільйонів громадян та майже 3 млн. вивезених на примусові роботи. У лавах червоної армії представники українського народу складали щонайменше одну п'яту частину [17, с. 76-78]. Все це було враховано Великою трійкою на переговорах в Ялті.

Вказуючи на передумови створення міжнародної Організації Об'єднаних Націй слід зазначити, що 1 січня 1942 р. у Вашингтоні 26 країн прийняли Декларацію Об'єднаних Націй. Саме вона завершила оформлення тогочасної антигітлерівської коаліції. Зміцненню цього руху сприяли також Московська

декларація 1943 р. міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Китаю; Тегеранська декларація 1943 р. глав урядів СРСР, США і Великої Британії; напрацювання конференції у Думбартон-Оксі, а також рішення Ялтинської конференції 1945 р. Дана організація покликана була втілювати у життя демократичні засади повоєнного світоустрою. Створенням такої організації особливо опікувався президент США Ф. Рузвельт.

Зазначимо, що все те позитивне, що виходило із створення ООН, було досягнуте і за безпосередньої участі України. Серед нинішніх держав колишнього СРСР лише наша країна, разом із Білорусією, стояла біля витоків вироблення основоположних документів, зокрема Статуту ООН, впливала і в подальшому відповідною мірою на розв'язання міжнародних питань. З моменту створення ООН Україна розглядала і розглядає її як дієвий інструмент збереження миру, авторитетний форум для ведення переговорів та плідних дискусій щодо широкого кола політичних і міжнародних питань, як засіб формування належного міжнародного клімату для співробітництва держав світової спільноти [22, с. 233].

Уряд Української РСР згідно з досягнутими у Ялті домовленостями, 26 квітня 1945 р. звернувся офіційно до конференції Об'єднаних націй у Сан-Франциско із заявою про своє бажання приєднатися до загальної Організації Безпеки у якості однієї із держав-засновниць. Країни, що брали участь у другому пленарному засіданні конференції від 27 квітня 1945 р. одноголосно прийняли відповідну резолюцію «про включення Української РСР і Білоруської РСР до складу первісних членів Міжнародної Організації» [18, с. 90].

Українська делегація на чолі з Народним комісаром закордонних справ УРСР Д. Мануїльським 6 травня 1945 р. прибула до Сан-Франциско. До складу української делегації увійшли провідні вчені – віце-президент АН УРСР академік О. Палладін, ректор Київського університету професор В. Бондарчук, директор Інституту історії АН УРСР професор М. Петровський та ін. Делегація УРСР взяла найактивнішу участь у створенні ООН. Д. Мануїльський очолив Комісію Першого комітету конференції, що підготувала текст преамбули та першого

розділу Статуту (Хартії) «Цілі і принципи». О. Палладін взяв участь у роботі комітету, що розглядав питання членства держав в ООН. В. Бондарчук і М. Петровський стали членами комітетів, які визначали повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради.

Кількість держав-членів ООН під час заснування організації складала 50 країн. Україна була серед перших підписантів Хартії ООН 25 червня 1945 р. і ратифікувала її вже 28 серпня, а з 24 жовтня 1945 р. вона стала чинною для УРСР. Україна тим самим увійшла до групи держав-засновниць ООН. Нині членами цієї авторитетної міжнародної організації є близько 200 держав.

Зазначимо, що набуття правосуб'єктності УРСР мала доволі позитивний резонанс у міжнародних колах. Упродовж 1945-1948 рр. Україну відвідали Президент Чехословацької Республіки Е. Бенеш з делегацією, голова Ради Міністрів Югославії маршал Й. Броз-Тіто, польська урядова делегація на чолі з прем'єр-міністром, делегація депутатів Законодавчих Національних Зборів Чехословацької Республіки, делегація представників Республіканської партії США, делегація депутатів Великих Народних Зборів Болгарії, Президент Угорщини Т. Золтан та угорська урядова делегація тощо [56].

Зміцнювала свої позиції УРСР і в ООН. У 1946 р. Д. Мануїльського було обрано головою Політичного Комітету Генеральної Асамблеї. Тоді ж Україна стала на три роки членом Економічної і Соціальної ради, а в 1948-1949 рр. непостійним членом Ради Безпеки ООН. Підкреслю, що Українська РСР упродовж всіх наступних років була активним членом ООН, вона брала активну участь у роботі її різних формувань та міжнародних організацій. Члени делегації УРСР працювали у таких комісіях Генасамблеї: з атомної енергії, контролю озброєнь (у 1949 р. – голова українець), бюджетній, у підкомісії з контролю виробництва атомної енергії. Українські делегати працювали у комітетах Економічної і Соціальної Ради: статистичному, народонаселення, прав людини; УРСР була членом виконавчого бюро Фонду ООН з допомоги дітям. Україна в 1945 р. стала членом Міжнародного суду, в 1946 р. – Всесвітньої організації охорони здоров'я, в 1947 р. – Всесвітнього поштового союзу, в 1948 р. –

Всесвітньої метеорологічної організації, в 1954 р. – Міжнародної організації праці (МОП) і ЮНЕСКО, в 1956 р. – Європейської економічної комісії, в 1957 р. – членом МАГАТЕ. Українські дипломати в 1950-х рр. працювали у 16 міжнародних організаціях, підписали понад 60 мирних угод та конвенцій [64, с.61].

До визначних змін геополітичного характеру належить й те, що після закінчення Другої світової війни переважна більшість українських земель опинилася у складі однієї держави – УРСР. Згідно рішень в Ялті, державний кордон Польщі на Сході проводився по «лінії Керзона». Фактично це означало визнання принципу етнічного кордону між Польщею та Україною, суттєво зміцнювало стратегічні позиції СРСР у Східній Європі. Для Західної України це означало остаточне входження до складу УРСР.

Після визволення польських земель від німецьких окупантів у м. Любліні було створено польський просоціалістичний уряд. 9 вересня 1944 р. уряди УРСР і Польщі підписали угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України. Як відомо, процес евакуації народів мав неоднозначний характер. Згідно уточнень у подальшому радянсько-польського кордону, його договірного унормування 16 серпня 1945 р. та договору щодо обміну ділянками державних територій між СРСР і Польщею від 15 лютого 1951 р. СРСР передав Польщі території загальною площею 480 кв. км. Поза межами України залишилися Холмщина, Надсяння, Підляшшя, Лемківщина, де мешкало понад 700 тис. українців [64].

Після війни Румунія визнала право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину і Західне Причорномор'я, що було закріплено Паризьким мирним договором 1947 р. У відповідності до Договору лінія радянсько-румунського державного кордону визначалася спеціальним протоколом від 1949 р., а також кордони уточнювалися домовленостями між Союзом РСР та Румунією щодо режиму державного кордону 1949 та 1961 рр.

Вирішеною стала і доля Закарпаття. Зі звільненням наприкінці жовтня 1944 р. Червоною армією цього краю, вже 26 листопада з'їзд народних комітетів в

Мукачевому ухвалив Маніфест про вихід зі складу Чехословаччини, заснування державного утворення Закарпатської України і возз'єднання її з УРСР у складі СРСР. У березні 1945 р. між чехословацьким президентом Е. Бенешем та еміграційним урядом, який перебував у Москві, була узгоджена програма Національного фронту Чехословаччини, якою передбачалося вирішення питання про Закарпатську Україну відповідно до волевиявлення її населення. 29 червня 1945 р. у Москві був підписаний радянсько-чехословацький договір щодо включення Закарпатської України до складу УРСР. Договором передбачалася можливість оптації, тобто набуття громадянства, якого забажають мешканці краю до 1 січня 1946 р. з подальшим переселенням українців в Україну, а чехів і словаків – до Чехословаччини. Цим скористалися близько 10 тис. осіб з обох сторін. Зауважимо, що представники Закарпаття в переговорах у Москві участі не брали, але був представник уряду УРСР. У листопаді того ж року Договір ратифікували Національні збори Чехословацької республіки та Президія Верховної Ради СРСР, а 22 січня 1946 р. утворюється Закарпатська область з центром у м. Ужгороді і з 25 січня на її території набуло чинності законодавство Української РСР [82, с. 55].

Поряд із нею до числа західних областей входять: Волинська, Дрогобицька (1959 р. об'єднана з Львівською), Львівська, Рівненська, Тернопільська, Станіславська (1962 р. перейменована на Івано-Франківську), Чернівецька, Ізмаїльська (1954 р. увійшла до складу Одеської області). Таким чином, після завершення Другої світової війни територія України зросла більш ніж на 58 тис. кв. км.

Наголосимо, що вихід України суб'єктом на міжнародну арену постав для неї новим геополітичним виміром. Молода українська дипломатія на міжнародних форумах здебільшого виявляла себе досить активно. У липні 1946 р. українська делегація бере участь у Паризькій мирній конференції, у лютому 1947 р. заключає мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією як одна із «союзних держав». В 1948 р. під час Дунайської конференції, що розглядала права судноплавства по Дунаю, українська делегація

теж проявила активність: підтримавши позицію делегації СРСР, вона виступила за скасування Конвенції 1921 р., що забезпечувала привілеї у цьому регіоні не дунайським державам: США, Англії та Франції. У якості придунайської країни УРСР підписала 18 серпня 1948 р. Конвенцію про режим судноплавства по Дунаю. Але український представник не входив до Міжнародної Дунайської комісії, УРСР делегувала ці повноваження Союзу РСР [82, с. 60].

Варто вказати, що навіть у розпалі холодної війни Україна виявляла максимально можливу дипломатичну активність. Так, у повоєнний час дипломати УРСР були представлені у Всесвітній Раді Миру. У вересні 1951 р. пройшла перша Українська республіканська конференція миру. Україна підтримала прохання щодо вступу до ООН таких країн як Цейлон та Лаос. Активізації участі в діяльності міжнародної організації сприяло відкриття у 1958 р. Постійного представництва УРСР, акредитованого при ООН. У 1961 р. відомого українського юриста В. Корецького було обрано на 9 років суддею Міжнародного Суду в Гаазі. Щоправда він проходив по квоті від СРСР. XIII сесія Генасамблеї схвалює пропозицію УРСР щодо проведення Міжнародного року охорони здоров'я і медичних досліджень, на XVII сесії – резолюцію щодо дотримання прав і основних свобод людини, на XX сесії – про ліквідацію неписьменності.

Незважаючи на обмеженість можливостей України діяти потужно на міжнародній арені, діяльність її зовнішньополітичного відомства, дипломатичних представництв у міжнародних організаціях виходила далеко за суто «церемоніальні» чи «декоративні» функції. Українська РСР, посівши відповідне місце у багатьох міжнародних організаціях, проводила активну, наполегливу політику щодо захисту прав людини, роззброєння, збереження миру тощо. Так, лише у 1950-х рр. нею було зроблено 22 поправки і пропозиції, у 1960-70-х рр. понад 220 пропозицій, поправок, проектів резолюцій, що вносилися її представниками.

Делегації УРСР на сесіях Генеральної Асамблеї ООН здебільшого очолювали міністри закордонних справ або їх заступники. Проте й інші

політичні діячі та керівники високого рангу очолювали українські делегації: на XV сесії – перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний; у 1965 р. на XX сесії – заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Тронько; у 1967 р. на надзвичайній сесії – тогочасний Голова українського уряду В. Щербицький та ін.

Беззаперечним прикладом авторитету та відповідного впливу в цей період України в ООН була робота вітчизняної делегації на XX сесії Генеральної Асамблеї на чолі із заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Троньком у 1965 р. Саме тоді Глава української делегації П. Тронько (в подальшому академік НАН України, Герой України) 7 жовтня на денному пленарному засіданні Генасамблеї цієї міжнародної організації виступив з яскравою промовою «Обов'язок ООН – зміцнювати мир!» Він рішуче засудив агресорів, порушення ними суверенних прав тих чи тих країн, закликав ООН унеможливити втручання у внутрішні справи держав, забезпечити захист їх незалежності і суверенітету, добиватися здійснення загального і повного роззброєння, а також таких важливих часткових заходів, як заборона ядерної і термоядерної зброї, створення зон, вільних від ядерної зброї, ліквідації воєнних баз на чужих територіях і виведення з них іноземних військ.

Демонстрацією поваги та оцінки діяльності делегації УРСР на XX сесії Генеральної Асамблеї став влаштований на її честь Генеральним секретарем ООН У. Таном прийом 24 листопада 1965 р. На прийомі були присутні Глава делегації України, заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Тронько, постійний представник Української РСР при ООН С. Шевченко, члени української делегації, а також заступники генерального секретаря ООН С. Нарасіман, Н. Нестеренко, І. Носек відповідальні співробітники секретаріату ООН.

Наголосимо, що із прийнятих багатьох резолюцій й підсумкових документів трьохмісячної роботи цього форуму стала Декларація про недопустимість втручання у внутрішні справи держав, захист їх незалежності і суверенітету. Ця Декларація, а також рішення про підготовку і скликання всесвітньої конференції щодо роззброєння та директиви щодо розробки міжнародного договору про

нерозповсюдження ядерної зброї, були прийняті за ініціативи вітчизняної делегації на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН. Це був реальний внесок України у вирішення злободенних тогочасних проблем. І вони не втратили своєї актуальності й нині [16].

Нерідко артикулюється твердження про те, що Україна за радянських часів не була суверенною, тому її участь в роботі ООН із самого початку мала формальний характер. Проте це твердження є одностороннім, воно не враховує всю повноту перебігу подій та впливу на них участі України. Як складова частина СРСР Українська РСР делегувала, як відомо з практики й інших федеративних держав, частину своїх повноважень, включаючи й сферу міжнародних зносин, союзному центру. Тому цілком природнім було те, що вітчизняна українська дипломатія спиралася на відповідні установки єдиної правлячої в тогочасній державі компартії й керувалася ними, зокрема у своїй діяльності в ООН. В силу цього Україна в ООН дотримувалася позиції з того чи іншого питання, визначеної союзним центром.

Вплив Кремля, звичайно ж обмежував самостійність української дипломатії у прийнятті рішень. Однак основна мета, якій була підпорядкована діяльність України в ООН, цілком відповідала Статутові цієї міжнародної організації, головним покликанням якої є збереження миру. Україна тим самим з самого початку і впродовж подальшого розвитку ООН неодноразово дієво демонструвала свою підтримку зусиллям, спрямованим на підвищення ролі ООН у зміцненні міжнародної безпеки та розвитку співробітництва.

Варто також взяти до уваги й той факт, що ООН – найавторитетніша міжнародна організація, протягом всього періоду входження України до СРСР, була практично тим форумом, що уможлиблював її позиціонування у світі як держави. Більше того, для України її діяльність в ООН, участь у багатосторонній дипломатії часів повоєнного протистояння була реальним шляхом ствердження своєї міжнародної правосуб'єктності.

Водночас не слід забувати й те, що з огляду на становище України як чинника республіканського у союзній державі, вона не могла проводити

повністю самостійну зовнішню політику. На всіх заходах та всій міжнародній діяльності УРСР рельєфно відбивалося її становище у якості потужного допоміжного інструменту по здійсненню зовнішньополітичних устремлінь союзного московського центру. Але це не означає, що все було виключно негативним чи те, що Київ не скористався повною мірою новими можливостями.

УРСР повністю підтримувала позицію СРСР та інших провідних держав світу в боротьбі за мир і роззброєння на планеті. Україна ратифікувала Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів будь-якої зброї (1971 р.). Одним із питань, що вирішувалося на світовому рівні, було питання про принцип незастосування сили (1972 р.), до якого приєдналася й Україна в 1976 р. Чимало питань стосувалося заборони хімічної і бактеріологічної зброї. У 1985 р. УРСР запропонувала скликати міжнародну конференцію про мирне освоєння Космосу: «за» висловились 151 делегація, «проти» – представники США і Гренади. Коли у 1986 р. весь світ приголомшила трагедія Чорнобиля, то тогорічна 41 сесія ООН була присвячена саме подоланню наслідків Чорнобильської катастрофи. Міжнародне співтовариство і в подальшому не залишилося байдужим до цієї проблематики: на 45-й сесії ООН (1990 р.) 126 країн прийняли резолюцію про міжнародне співробітництво з подолання наслідків Чорнобильської аварії.

Однак, навіть за всіх застережень щодо того зовнішньополітичного представництва інтересів України на континенті та в світі, сам факт виходу України на міжнародну арену мав суттєве значення. Вступ України до ООН, участь її делегації у формуванні засад роботи цього авторитетного міжнародного форуму, а також наступна активна діяльність мали величезне значення. Слід особливо підкреслити, що Україна ще в радянські часи досягла високого визнання світової спільноти. Так, протягом 1948-1949 рр. вона була в якості непостійного члена обраною до складу головного органу ООН – Ради Безпеки. Другий раз УРСР обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН у 1984-1985 рр. Про це варто наголошувати нині, з огляду і на пізніше досягнутий суверенний статус та подальше утвердження в колі світової співдружності держав і народів.

Весь повоєнний перебіг подій мав виграно позитивні виміри, Україна вийшла на міжнародну арену, вона стала співзасновницею ООН, інших міжнародних організацій. Хоч розширення прав України у сфері міжнародних відносин мало й відчутно обмежений характер, водночас це був відповідний прорив на міжнародній арені. Навіть обмежена подальша участь у міжнародних справах сприяла зростанню авторитету України та успішному входженню її у світову спільноту вже на етапі державного поступу.

А в добу незалежного сходження вже протореною дорогою попередніх років пройшла Україна. Наша держава у 2000-2001 рр. посідала місце одного із непостійних членів Ради Безпеки ООН. А в 1997 р. уперше в історії України наш представник, – тогочасний Міністр закордонних справ Г. Удовенко, – отримав унікальний привілей очолити найбільший представницький міжнародний форум – Генеральну Асамблею ООН [26, с. 59]. У 2015 р. Україна в четверте була обрана на два наступні роки непостійним членом Ради Безпеки ООН. Це красномовне підтвердження зростання авторитету України та визнання її всім міжнародним співтовариством.

Історичне значення Ялтинської конференції часто переосмислюється. Його розглядають не лише з огляду на конкретний перебіг подій на континенті. У глобальному вимірі саме конференція в Ялті Великої трійки поставила крапку в ряді міжнародних подібного роду форумів: Відень – 1815 р., Берлін – 1878 р., Версаль – 1919 р., на яких великі держави в дусі класичної геополітики спільно виробляли принципи загального облаштування світоустрою. Наскільки б цинічною не здавалася ситуація, при якій три лідери холоднокрівно перекроювали географічну карту, вирішуючи долі країн і народів, саме так у новий час і визначалися шляхи розвитку Європи, та й усього світу. У сучасну історичну добу такий підхід постає анахронізмом, він не враховує глобальних геополітичних зрушень ХХ-ХХІ ст. на європейському континенті і в світі. Узгоджена конфігурація сфер впливу кінця війни, проіснувавши не одне десятиліття, канула в літа. Реалізм сучасних міжнародних відносин має виходити із нинішньої конфігурації взаємовідносин і сфер впливу у світі та більш повного

врахування соціально-економічного і національного самовизначення держав і народів континенту.

Таким чином, для України Ялтинська конференція держав Великої трійки мала беззаперечно позитивні міжнародно-правові наслідки. По-перше, українські етнічні території найбільш повно були об'єднані у квазі-державне утворення, яким поставала Українська РСР. За підсумками повоєнного територіально-державного облаштування, яке окреслювалося і в Ялті, Україна відчутно зміцнила власну потужність, що уможливило її більш повне геополітичне позиціонування за досягнення державного статусу.

По-друге, Українська РСР стала однією із держав-засновниць ООН, отримала можливість реалізовувати свою міжнародну правосуб'єктність, хоч і з відповідними застереженнями. Навіть обмежена подальша активна участь у міжнародних справах сприяла зростанню авторитету України та успішному сприйняттю її світовою спільнотою.

По-третє, набутий міжнародно-правовий статус УРСР став вагомим інституційним актом, який не лише мав формальне, але і важливе політичне значення, підтверджував її політичний престиж. Протягом 1917-1921 рр. Українську державу визнали лише 25 держав, зокрема 19 дало їй у різний час повне і остаточне визнання (де юре). Але тоді наша держава практично не входила до міжнародних організацій (лише короткий час у 1918 р. була членом Міжнародної комісії у справах судноплавства на Чорному морі), з 1945 р. УРСР стала співзасновницею ООН і розвивала відповідну діяльність у низці міжнародних організацій.

Четверте, у роки Другої світової війни Україна не була окремою воюючою стороною, проте радянська дипломатія забезпечила їй статус «союзної держави». У даній якості Українська РСР взяла участь у паризьких мирних договорах 1946-1947 рр., ствердила свою міжнародну правосуб'єктність.

По-п'яте, у історичній перспективі все це сприяло відчутно швидкому міжнародному визнанню незалежної України. Скажімо, Австрія, встановлюючи міждержавні відносини, не формалізувала дипломатичне визнання України,

оскільки вважала, що факт її членства в ООН і низці міжнародних спеціалізованих організацій свідчить про визнання України з боку світового співтовариства. Натомість, іншим країнам пострадянського простору потрібно було проходити процедуру набуття членства в ООН у якості нових акторів міжнародних відносин [82, с.72].

Нині Україна як суверена держава спроможна і, як спадкоємниця Ялтинських домовленостей, покликана стати у низці держав-лідерів, які обстоюють серед світового співтовариства імперативну необхідність формування виважених, демократичних і більш реалістичних засад світоустрою. Здобувши суверенний статус сучасна Україна у своїй діяльності на міжнародній арені, в ООН зокрема, виявляє і принципово нові риси та можливості, що виходять із врахування національних інтересів та змін у міжнародному становищі сучасного світу, більш конструктивних підходах до вирішення актуальних міжнародних проблем. Як і під час становлення ООН та України на міжнародній арені, офіційний Київ нині демонструє свою однозначну прихильність вирішення спільних міжнародних проблем мирно й шляхом діалогу. Це стосується і твердої позиції України мирним шляхом вирішити проблеми протистояння на Донбасі, приборкання російської агресії та повернення анексованого Росією Криму. Розв'язання даного кола проблем спроможне унормувати нову конфігурацію світоустрою, яка більш повно відповідала б розвитку міжнародних відносин в Європі і світі.

2.3. Потсдамська конференція глав урядів СРСР, США й Англії.

У зв'язку зі зростанням напруженості у відносинах між СРСР, США та Великою Британією після смерті Ф. Рузвельта, а також необхідністю завершення війни проти Японії, виникла потреба в нових переговорах лідерів союзних держав. Керівники західних країн дедалі частіше висловлювали антирадянські ідеї. У травні 1945 року Черчилль у розмові зі спецпредставником Трумена Д. Девісом навіть погрожував «негайно почати війну проти Радянського Союзу». Девіс у своєму звіті Трумену висловив "нечуване враження" від такого

"несамовитого і розлюченого настрою", зазначивши, що це створює "реальну загрозу миру". 4 червня 1945 року Черчилль у листі до Трумена висловив свої «найпохмуріші передчуття» через те, що «радянська держава опиниться в самому серці Західної Європи й між нами та всім тим, що розташовується східніше, опуститься залізна завіса». Трумен також почав говорити про СРСР як про майбутнього супротивника, натякаючи на монополію США на атомну зброю.

Проте можливості США та Англії були меншими за їхні бажання, оскільки наслідки війни з Німеччиною не були ліквідовані, війна з Японією тривала, і ці питання не можна було вирішити без СРСР. Союзникам доводилося зважати на зростання могутності Радянського Союзу та загальне прагнення народів до миру. Необхідність нової конференції «Великої трійки» назріла, і вона відбулася в Потсдамі (передмістя Берліна) з 17 по 25 липня та з 28 липня по 2 серпня 1945 року (з перервою через зміну англійського уряду). Делегації очолювали Й. Сталін, Г. Трумен і У. Черчилль (після перерви — К. Еттли). Трумен відтягував початок конференції, чекаючи повідомлення про випробування першої атомної бомби. Отримавши 16 липня зашифроване повідомлення («Немовлята благополучно народилися»), яке підтвердило успішне випробування атомної бомби в Неваді, Трумен погодився почати конференцію наступного дня. Новий держсекретар Дж. Бірнс пізніше визнавав, що атомна бомба була потрібна США не стільки для приборкання Японії, скільки для того, щоб «зробити Росію більш зговорливою в Європі». Потсдамська конференція, що проходила у палаці Цецілієнгоф, стала останньою зустріччю «Великої трійки» в 40-ві роки. На ній обговорювалися проблеми післявоєнного устрою в Європі, і були укладені дуже важливі угоди. Було ухвалено низку рішень про ліквідацію наслідків війни та майбутнє Німеччини. Перетворення включали: демократизацію (демократична перебудова політичного життя), демілітаризацію (повне роззброєння Німеччини, поділ флоту між союзними державами) та денацифікацію (ліквідація націонал-соціалістичної партії та її філій). Сторони відійшли від ялтинських угод щодо репарацій [71, с.122].

Було зафіксовано, що СРСР задовольнятиме свої репараційні претензії шляхом вилучення обладнання та продукції зі своєї зони окупації, а також додатково отримуватиме протягом двох років із західних зон 15% вилученого промислового устаткування (з компенсацією протягом п'яти років) та 10% безоплатно. У репарації СРСР також враховувалося використання праці військовополонених. Польща мала одержати репарації з частки СРСР. Претензії США, Англії та інших країн мали задовольнятися за рахунок вилучення обладнання із західних зон. Для США і Англії важливим було те, що конференція узаконила захоплення ними німецьких золота, валюти, патентів, технічної документації та закордонних активів. Закріплено міжнародно-правовий статус Берліна як місця перебування Контрольної Ради — верховного органу влади чотирьох союзників у Німеччині. Засновано Раду Міністрів Закордонних Справ (РМЗС) (5 союзних країн) для негайної підготовки мирних договорів для Італії, Румунії, Болгарії, Угорщини та Фінляндії, а пізніше — Німеччини. Союзні уряди зобов'язалися підтримати прохання цих країн про вступ до ООН після підписання мирних договорів.

Питання кордонів Польщі викликало запеклу дискусію, і західні делегації наполягали на його відкладенні, домігшись запису, що «остаточне визначення західного кордону Польщі відкладається до мирного врегулювання». Однак були затверджені пропозиції делегації СРСР. Вирішено тимчасово передати Польщі німецькі території на схід від кордону по річках Одер і Західна Нейсе, а також Східну Пруссію (за винятком Кенігсберга та Мемеля) і Данціг. Підтверджено передання Кенігсберга і прилеглого району Радянському Союзові. Місто Танжер оголошено міжнародним. Вирішено провести міжнародний суд над головними воєнними злочинцями у Нюрнберзі. Радянська делегація підтвердила своє попереднє рішення про вступ у війну проти Японії. Потсдамська конференція мала дуже важливе міжнародне значення, оскільки вона врегулювала найскладніші міжнародні проблеми, пов'язані з ліквідацією наслідків війни у Європі, продемонструвала можливість досягнення єдності великих держав антигітлерівської коаліції у мирний час, а її рішення стали програмою

післявоєнного устрою Європи. Хоча західні держави досить швидко почали ігнорувати деякі з цих рішень, потсдамські домовленості протягом тривалого часу допомагали мирно вирішувати найскладніші міжнародні проблеми [71, с.122].

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

3.1. Міжнародні організації у контексті формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин

Процеси модернізації, глобалізації та уніфікації, які стали взаємопов'язаними атрибутами сучасного розвитку людства, привертають увагу численних науковців та дослідників різних галузей знань. Актуальність такої зацікавленості посилюється проблемою пошуку ефективних моделей співробітництва на багатосторонній основі між державами світу. У цьому контексті, мабуть людство не винайшло ефективнішого механізму узгодження інтересів держави, як міжнародна організація.

Аналізуючи необхідність розвитку такої співпраці відомий представник неолібералізму у теорії міжнародних відносин Дж. Грієко (J. Grieco) писав про те, що «навіть якщо ... анархія стримує прагнення держави до співпраці, тим не менше, держави можуть працювати разом, і можуть це зробити особливо за сприянням міжнародних інституцій». Тому питання ефективності механізмів співпраці були й залишаються важливою проблемою не лише для теоретиків, а й, особливо, практиків. Питання полягає у певному коригуванні механізмів такої співпраці, основи якої були закладені ще після завершення Другої світової війни.

Особливо така важливість зумовлена динамічним розвитком системи Організації Об'єднаних Націй як організаційної структури покликаної забезпечити мир та стабільність у світі. Цікавими та показовими у цьому плані є зауваження колишнього Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, котрий у листопаді 2003 р. дав таку характеристику своїм спостереженням: «За останні 10 років були значно порушені основи колективної безпеки та підірвана впевненість в можливості колективного вирішення спільних проблем та викликів сучасності. Багато вчених та політологів не безпідставно розділяють його погляди. Раніше у 1982 році Генеральний секретар Перес де Куельяр так само писав про «занепад

багатостороннього підходу». Його попередник Курт Вайхальм був свідком виявлення відцентрових сил у міжнародних відносинах десятиріччям раніше, що «практично знищують кредит довіри до ООН і можуть в результаті призвести до її розпаду» [42, с.122].

Існування Вестфальської, Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Потсдамської (біполярної), постбіполярної системи міжнародних відносин регламентувалися принципами, які закладалися на міжнародних форумах (конференціях). У цьому контексті, місце та роль конференції в Ялті у процесі становлення міжнародного порядку, загалом, та становлення багатосторонніх інститутів міждержавного співробітництва, зокрема, є надзвичайно вагомим. Окрім цього слід також не забувати, що Кримська конференція стала продовженням Тегерану та етапним моментом між Потсдамом та Хельсінкі які й сформували ЯлтинськоПотсдамську систему, що проіснувала майже пів сторіччя. Однак, розгляд Ялтинської конференції традиційно здійснюють через призму аналізу історичних фактів, відкриття нових архівних документів тощо [69, с.151]

Доволі цікавим та актуальним видається, на наш погляд, здійснити політологічний аналіз наслідків Кримської конференції у контексті формування нової системи міжнародних відносин з врахуванням специфічних відмінностей та засадничих принципів функціонування цих міжнародних систем. Оскільки з повоєнним розвитком міждержавних відносин співпадає період зростання чисельності та ролі інститутів багатостороннього співробітництва, важливим видається проаналізувати тенденції у формуванні своєї системи міжнародних організацій поряд чи в межах системи міжнародних відносин, або міжнародного порядку як системного явища взаємопов'язаних елементів.

Традиційне трактування результатів Ялтинської конференції як міжнародного форуму покликано розв'язати низку питань територіального характеру після завершення Другої світової війни, видається досить завуженим, оскільки черезвісімдесят років «дух Ялти» не залишає сумнівів щодо важливого місця конференції у формуванні системи міждержавного співробітництва.

Воєнні успіхи антигітлерівської коаліції наблизили кінець війни в Європі. Це ставило на порядок денний багато важливих питань, що потребували свого вирішення. Нова зустріч керівників трьох великих держав – СРСР, США та Великобританії – відбулася в Ялті 4–11 лютого 1945 р. Початок роботи Кримської конференції було присвячено, головним чином, розглядові проблеми завершення війни проти гітлерівської Німеччини. Українські інтереси в Ялті виявлялися у двох сферах – щодо кордонів та участі в майбутній організації безпеки, яку планували створити союзники по антинімецькій коаліції.

Власне питання розмежування територіальних володінь у Європі водночас визначало територіальний вплив тієї чи іншої системи координат (буржуазної та соціалістичної) заклали основу формування нового міжнародного порядку. З іншого боку завдання побудови ефективної системи колективної безпеки, як поняття вперше запропоноване ще на Женевській конференції Ліги Націй 1924 р. зумовило жваві дискусії серед союзників по антинімецькій коаліції. Гостре обговорення в Ялті викликала підготовка до проведення установчої конференції щодо створення ООН.

Фактично Ялтинська конференція стала етапним рубежем в процесі обговорення та вдосконалення рішень ухвалених у Тегерані та, особливо, в Думбартон-Оксі. Оскільки на попередніх конференціях не вдалося досягнути консенсусу щодо важливих питань функціонування інституції покликаної забезпечити ефективність системи колективної безпеки, роль Ялти у цьому сенсі виглядає досить переконливою. Учасникам вдалося досягнути єдності стосовно «права вето» постійних членів Ради Безпеки та майбутнього членства ава вето» постійних членів Ради Безпеки та майбутнього членства. Відома первісна позиція СРСР про намір включити до ООН і СРСР, і всі 16 союзних республік. Таку пропозицію офіційно висунув керівник делегації СРСР А. Громико на конференції в Думбартон-Оксі (США) у серпні 1944 р. В. Молотов в інструкціях А. Громико рекомендував обстоювати радянську формулу проте, що організація «має включити до свого складу всі союзні республіки СРСР, які належать до

категорії країн, що, як відомо, зробили найбільший внесок у спільні зусилля союзників під час війни» [64, с. 59].

Більше того така пропозиція була підкріплена заходами реформування зовнішньополітичної служби країни через впровадження республіканських наркоматів закордонних справ, які повинні були демонструвати демократизм системи управління в Радянському Союзі. США і Великобританія різко заперечували проти радянської пропозиції, при цьому Лондон демонстрував поміркованіший підхід, бо мав на миті рекомендувати до ООН свої домініони. Глава британської делегації Кадоган вважав за необхідне вивчити радянську пропозицію й гадав, що може виникнути проблема міжнародної легалізації цих республік. Думку Ф. Рузвельта оприлюднив заступник державного секретаря США Е. Стеттініус, який зазначив, що радянський приклад можуть наслідувати англійці й порушити питання про входження в ООН англійських колоній» [62, с. 145].

Таким чином, ми могли спостерігати жорстку дискусію стосовно основ функціонування майбутнього міжнародного порядку. І навіть підписання Главами трьох держав «Декларацію про визволену Європу», в якій вони зобов'язувалися протягом періоду тимчасової нестабільності в Європі погоджувати політику своїх урядів у справі допомоги народам, визволеним від панування Німеччини, і народам її колишніх сателітів при розв'язанні ними життєвих політичних та економічних проблем. Одним з важливих результатів дискусії стала погоджена позиція щодо застосування великими державами «права вето» у всіх питаннях окрім процедурних у Раді Безпеки новостворюваної організації. Цей компроміс можна розцінювати як факт створення, з одного боку, ефективного, як на той час, механізму зважування інтересів різних держав, а з іншого, механізму закріплення «рухомої рівноваги» у Європі, яка була названа визволеною.

Водночас, можна висловити тезу про те, що Ялтинська (Кримська) конференція закріпила новий статус Європи як території розподілу сфер впливу який одразу був екстрапольований на весь світ. З огляду на це, Ялтинська

конференція мала видатне міжнародне значення. Вона прийняла конкретні рішення про координацію спільних дій СРСР, США та Великобританії у післявоєнний час, водночас визначивши «сфери інтересів». Показовою виступає суперечка, яка вилилася у незадоволення малих держав вже під час конференції у Сан-Франциско при обговоренні питання застосування вето, яке надавало великим державам значно ширші права ніж малим державам. Хоча слід також звернути увагу на задекларований принцип рівності та миролюбності усіх без винятку держав. Поряд з цим, слід згадати й те, що розробляючи проект нової організації з питань безпеки, було ухвалене рішення щодо розширення сфери її компетенції й на інші питання співпраці – економічну сферу, через створення Ради економічного і соціального розвитку.

Одним з результатів Кримської конференції слід вважати започаткування створення не лише Організації Об'єднаних Націй, а й низки міжнародних інституцій покликаних вирішити проблемні питання, що назрівали. Серед них можна вказати на використання судноплавної частини річки Дунай (створення Дунайської комісії), розвиток співпраці у сфері культури, освіти й науки (створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури та науки) тощо. Іншими словами започаткування загальнополітичного діалогу з проблематики повоєнного устрою світу на Ялтинській конференції зумовило сплеск виникнення нових форм міжнародного співробітництва, які на сьогоднішній день стають впливовими акторами міжнародних відносин. Актуальність їхньої діяльності не спадає навіть в умовах постбіполярного світу, хоча, безумовно, потребує нового підходу до приведення їх у відповідність до нових викликів сьогодення.

Показовим у цьому плані є кількісний сплеск чисельності міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва після Другої світової війни. Якщо станом на 1939 р. чисельність міждержавних організацій складала 48, то вже на 1949 р. вона становила 100. Показовим стало збільшення кількості міжнародних неурядових організацій як вияву соціалізації суспільства. Чисельність цих інституцій склала за різними оцінками понад 850 одиниць. Таким чином, з

одного боку Ялтинська конференція відкрила шлях до створення ООН, а з іншого заклала основи для формування нового міжнародного порядку.

Отже, можна говорити про те, що ООН як один з результатів творення біполярного міжнародного порядку, а також розширення сфер багатостороннього співробітництва і започаткував створення «системи ООН» яка об'єднала під своєю егідою низку міждержавних організацій. Для певної частини теоретиків міжнародних відносин, міжнародна організація представляється як засіб досягнення гегемонії, що можна сміливо віднести до створюваної системи ООН з наявними механізмами утримання рівноваги інтересів через впровадження механізму вето у роботі Ради Безпеки ООН. З цього погляду цікавим та слушним є зауваження відомого дослідника Дж. Гова, що великі держави вважатимуть свою участь у міжнародних організаціях раціональним і в їхніх інтересах буде підтримувати вже існуючі організації [8, р. 316]. Світовий порядок, інституціоналізації якого прагнули, до прикладу США після Другої світової війни, був заснований на економічному і політичному лібералізмі. Хоча у даному контексті слушною є думка американського дослідника Дж. Ная про те, що не тільки і не стільки економічний чи політичний лібералізм творив гегемонію США, скільки «м'яка» сила або влада ідеалів». Це ж можна віднести й до бачення своєї ролі у системі багатостороннього співробітництва повоєнного світу з боку СРСР.

Не менш важливою складовою процесу формування міжнародних організацій, як інститутів багатосторонньої співпраці, слугувала довготривала історична тенденція, яка впродовж сторіч «стягувала» світ в єдине ціле, а саме, інтернаціоналізація (глобалізація) господарської, політичної чи інших сфер існування людства. Історія міжнародних відносин зберігає пам'ять про те, що ще у стародавні часи робилися непоодинокі спроби створення постійних міжнародних «об'єднань», що приходили на зміну двостороннім контактам і, по суті, стверджували факт інтенсифікації міжнародного спілкування, надаючи йому форми колективної дипломатії. З ускладненням системи міжнародних

відносин виникає необхідність стабільного і систематичного її врегулювання та створення міжнародних інституцій, для виконання цієї функції.

Перша світова війна привела до розпуску багатьох із міжнародних організацій і започаткувала низку проектів створення міжнародних політичних інститутів, покликаних запобігати війні. Так, за чотири воєнні роки з'явилося понад 50 нових проектів. Один із них зумовив створення Ліги Націй, яка, на відміну від організацій, що діяли раніше, була першою організацією політичного характеру. Попри позитиви у своїй діяльності, Ліга Націй стала інститутом, який був підданий критиці щодо ефективності його діяльності. Це своєю чергою спровокувало виникнення питання щодо необхідності розробки дієвого механізму багатосторонньої співпраці, який був одночасно покликаний реалізувати національні інтереси держав й стати механізмом стримування у воєнно-політичному протистоянні, що стало атрибутом біполярності. Поштовхом до неї стало міжблокове протистояння ще напередодні Другої світової війни. І хоча опоненти такої організації говорили про невідповідність «права вето» засадничим принципам справедливості, на той час саме це право відображало тогочасну систему взаємовідносин і стримуючого механізму запобігання війні [71, с.130].

Справжній кількісний «вибух» чисельності міжнародних організацій і посилення їх ролі у системі міжнародних відносин у цілому спостерігався після завершення Другої світової війни відображали об'єктивні реалії нового світу, що змінювався. Одна з істотних змін післявоєнного світу – це збільшення кількості суверенних держав, що утворилися, головним чином, завдяки краху колоніальної системи. Ілюстрацією цього зростання може слугувати чисельний склад Організації Об'єднаних Націй.

Засновниками ООН у 1945 р. була 51 держава; за даними на сьогоднішній день ця організація об'єднує 193 держави. Проте, ця кількісна оцінка не дає вичерпної відповіді на запитання про причини майже феноменального зростання числа міжнародних організацій у другій половині XX ст. Варто мати на увазі, що за цифрами ховається широкий спектр політичних систем і рівнів економічного

розвитку. Окрім цього, найважливішою характеристикою післявоєнного світоустрою була його біполярність. Беручи до уваги зростаючий вплив у системі міжнародних відносин країн, що розвиваються, не буде перебільшенням сказати, що міжнародні організації розвивалися у координатах Схід–Захід і Північ–Південь. Цей поділ багато в чому зумовлювали можливі напрями розвитку міжнародних інститутів. Ідеологічне протистояння наддержав обмежувало їхню діяльність (як це було часто в практиці ООН), позбавляло можливості більш широкого представництва і активної діяльності інших. Але разом з цією частково «роз’єднувальною» тенденцією існувала об’єктивна тенденція, яка міцно пов’язувала світ воєдино. Даючи оцінку впливу «духу Ялти» на становлення міжнародного порядку після Другої світової війни російський дослідник Б. Славінський зазначає, що «отримання в кінці ХХ сторіччя політичної незалежності східноєвропейськими країнами стало торжеством прийнятих в Ялті рішень хоча й з півсторічним запізненням» [6, с. 192– 193].

Хоча інтернаціоналізація виникла задовго до ХХ ст., варто зазначити, що в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. вона піднялася на якісно вищий рівень і стала найпотужнішим каталізатором нових змін. Сучасна інтернаціоналізація виявляється не лише у зростанні обсягів і різноманітності міжнародних зв’язків та обмінів, розповсюдженні їх на все нові сфери діяльності. Головна якісна ознака сучасної інтернаціоналізації полягає в тому, що вона породжує самостійні, стійкі форми міжнародних взаємодій (союзи, угоди і організації), що існують і діють багато в чому вже автономно від держави, формує цілі, напрями і сфери діяльності, здійснення яких можливе лише за умови міжнародної співпраці. Значно розширяється коло питань компетенції міжнародних організацій, з’являються організації загальної компетенції в політичній, економічній і соціальній сферах.

Підводячи підсумок, можна констатувати, що Ялтинська (Кримська) конференція стала одним з елементів процесу творення нового міжнародного порядку у Європі та становлення системи міжнародних організацій як механізму

багатостороннього співробітництва держав у повоєнному світі. Безумовним є вплив «духу Ялти» на процеси розвитку міжнародного порядку та системи організацій як невід'ємного його атрибуту.

3.2. Створення військово-політичних блоків та перегляд концептуальних засад радянської та американської політики

На Ялтинській і Потсдамській конференціях вже чітко проявилися діаметрально протилежні підходи СРСР і США до післявоєнного політичного устрою Європи. Взаємини між США та СРСР погіршилися ще більше, коли під впливом радянської військової адміністрації у країнах Центральної та Східної Європи, де перебували радянські війська (зокрема, у Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Югославії, Болгарії, Румунії, Албанії), до влади прийшли комуністичні партії. Там швидко встановилася однопартійна диктатура, що супроводжувалося обмеженням демократичних свобод, масовими репресіями та згортанням традиційних зв'язків цих країн із Західною Європою. Колишній міністр закордонних справ СРСР Е. Шеварнадзе у лютому 1990 року був змушений визнати, що наприкінці 40-х років XX століття проти народів Східної і Центральної Європи було скоєне насилля, була зламана структура народно-демократичних режимів, що склалася після Другої світової війни, і замість них були встановлені режими особистої влади, які призвели до утвердження диктатури пролетаріату.

Отже, було небезпідставним застереження колишнього прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля, який, виступаючи у місті Фултоні (США) у березні 1946 року, заявив, що західним країнам загрожує небезпека нової світової війни, і що причиною цієї загрози є Радянський Союз і міжнародний комуністичний рух. У. Черчілль закликав до проведення щодо СРСР твердої політики, пропонував загрозувати йому застосуванням американської атомної зброї та

наполягав на необхідності створення оборонного союзу західних держав для протистояння комуністичним загрозам.

Зрештою, західні країни створили саме такий військово-політичний блок. 4 квітня 1949 року міністри закордонних справ 12 країн (Бельгії, Ісландії, Данії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Італії, Великобританії, Франції та США) підписали угоду про заснування Організації Північноатлантичного Договору (НАТО). Цей договір був підписаний відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка підтверджує невід’ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. Хоча у преамбулі та ухвалах Ради НАТО проголошувалося сприяння миру та здійсненню колективної оборони, засновники НАТО не приховували, що серед першочергових цілей нового блоку був захист від потенційних загроз, які створювалися зростаючою військовою потужністю Радянського Союзу. Радянське керівництво, як стверджувалося у заяві МЗС СРСР від 29 січня 1949 року, вважало, що НАТО є головним знаряддям агресивної політики правлячих кіл США і Великобританії, що відповідає їхнім прагненням до встановлення англо-американського світового панування [34].

Зіставляючи факти того часу, легко переконатися, що СРСР, хоча публічно і висловлював обурення утворенням НАТО, звинувачуючи його у зловмисних намірах закріпити американське світове лідерство, одночасно енергійно зміцнював свої власні наступальні позиції. У 1949 році СРСР опанував власну атомну зброю, а також ініціював утворення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка остаточно закріпила економічну залежність соціалістичних країн Європи від СРСР. Крім того, КПРС ініціювала створення Комінформу – об’єднувального органу міжнародного комуністичного руху.

Проте, головна реакція СРСР на створення НАТО проявилася пізніше: скориставшись вагомим приводом – підписанням у жовтні 1954 року Паризьких угод щодо ремілітаризації ФРН та її входженням до складу НАТО, керівництво СРСР ініціювало прискорене створення власного військово-політичного блоку соціалістичних країн Європи – Організації Варшавського Договору (ОВД). У

травні 1955 року у Варшаві представники Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР і Чехословаччини підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. Хоча у Договорі йшлося про прагнення до створення колективної безпеки в Європі, було зрозуміло, що найважливіше спрямування ОВД полягало в активному протистоянні НАТО. Поступово це протиборство охопило всі найважливіші ділянки внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності країн – учасниць Організації Варшавського Договору.

За загальним визнанням, військова сфера була головною і визначальною ареною протиборства між НАТО та Організацією Варшавського Договору (ОВД). Перевага у створенні військово-оборонних структур, а також розробленні та виготовленні новітніх засобів ведення війни суттєво впливала на динаміку та ефективність протистояння в інших важливих сферах, як-от економічна, політична та духовна. Вихідні, або «стартові», позиції військового протиборства НАТО і ОВД були досить різними: Північноатлантичний Альянс спирався на значно потужніший економічний і військово-оборонний потенціал своїх країн-учасниць, насамперед США, тоді як Організація Варшавського Договору базувалася на значно обмеженішій економічній та фінансовій основі. Комуністичні тоталітарні режими змогли на певному етапі ціною безпрецедентних обмежень буденних потреб цивільного населення форсувати витрати на військові потреби. Це дозволило їм вирівняти або навіть на певний час випередити НАТО в оснащенні своїх військ новітніми засобами. Однак, як згодом виявилось, таке надмірне вичерпання матеріальних і фінансових ресурсів країн-учасниць ОВД спричинило різке зниження життєвого рівня населення та посилення його опозиційних настроїв, що стало однією з головних причин внутрішньополітичної кризи Організації Варшавського Договору та її подальшого остаточного розвалу[33, с. 127].

Прагнення активно протидіяти комуністичним загрозам і мати незаперечну перевагу над збройними силами ОВД змушувало країни НАТО постійно нарощувати видатки на військові потреби, що відображається у стрімкому

зростанні сумарних військових видатків Альянсу: від 256,4 млрд доларів у 1980 році до 460 млрд доларів у 1988 році, при цьому військовий бюджет США зростав з понад 280 млрд доларів у 1984 році до 425 млрд доларів у 1988 році. Радянська пропаганда наполегливо поширювала міф про велетенські військові видатки у країнах НАТО, старанно замовчуючи справжні причини такого шаленого зростання. Водночас вона стверджувала, що військові бюджети країн ОВД були ощадливими та обмеженими, що не відповідало дійсності.

Колишній керівник СРСР Л. Брежнєв відверто заявляв, що радянський народ «винайде можливості здійснити будь-які додаткові зусилля» для забезпечення необхідної оборони своєї країни, що було визнанням наявності потужних прихованих джерел фінансування оборонних програм, покликаних будь-що зламати співвідношення сил на користь ОВД.

Американське керівництво, як свідчать документи, постійно прагнуло активно протистояти військовим загрозам з боку СРСР. Ще у 1946 році у доповіді президенту Г. Трумену визнавалося, що хоча СРСР не є дуже вразливим через величезні розміри території, йому можна завдати шкоди за допомогою атомної зброї, біологічної війни та повітряних нальотів, тому США повинні були готуватися до атомної і біологічної війни та підтримувати свою могутність на рівні, достатньому для ефективного приборкання Радянського Союзу. На найгострішому етапі протиборства НАТО, зокрема США, намагалися створити такий арсенал стратегічних ракетно-ядерних сил і засобів ПРО, який би забезпечував «виживання» необхідної кількості цих засобів після радянського силового удару, щоб у відповідь нанести противникові непоправних витрат[34, с.122].

Політичне керівництво США і НАТО було чудово проінформоване про те, що з середини 1950-х років збройні сили СРСР почали активно нарощувати кількість ракетно-ядерної зброї, включаючи міжконтинентальні балістичні ракети (МБР). Наявність у СРСР МБР, стратегічних бомбардувальників, атомних підводних човнів-ракетоносців та зенітних ракетних комплексів усунула питання про невразливість території США у разі ракетної атаки з боку СРСР.

Стало очевидним, що удосконалені радянські системи протиповітряної оборони (ППО) у разі війни було б надзвичайно складно вивести з ладу американськими чи натовськими ракетними системами.

За цих нових умов у США було зроблено акцент на прискореній розбудові ракет стратегічного призначення. Роботи над створенням міжконтинентальної ракети «Атлас» розпочалися ще у 1954 році, програма створення ракет «Титан» була започаткована у 1956 році, роботи зі створення ракет середнього радіуса дії «Юпітер» та «Тор» почалися у 1955–1956 роках, а над ракетами «Мінітмен» та «Поларіс» почали працювати у 1957 році.

Найбільш принциповий характер мало протистояння у сфері політичних відносин, де періодично виникали гострі конфлікти, які за непередбачуваних обставин могли перерости у масштабне військове зіткнення між НАТО/США та ОВД/СРСР. Світ балансував на межі нової світової війни у 1950 році через провокаційні агресивні дії компартійного керівництва Північної Кореї, яка спробувала силоміць захопити територію Південної Кореї.

Ще жахливішими за масштабами загрози були радянські акції щодо збройного придушення демократичної опозиції в Угорщині (1956 р) та Чехословаччині (1968 р). Ці дії не лише розвіяли міф про миротворчий та оборонний характер Організації Варшавського Договору, але й підірвали імідж СРСР як наддержави, що прагне до миру і міжнародної безпеки. Не менш небезпечною була і Карибська криза 1962 року, спровокована радянським керівництвом, коли на Кубі таємно були встановлені радянські ракетні системи, націлені на США. Тривожними були і ізраїльсько-палестинські конфлікти, в яких арабський світ отримував щедрі військову та економічну допомогу від країн ОВД. Ще відвертішою була підтримка з боку СРСР широкомасштабної війни північнов'єтнамських комуністів проти Південного В'єтнаму [40].

Значним випробуванням доктринальних засад радянської та американської політики в холодній війні стала Корейська війна, яка відіграла вагомий роль у закріпленні протистояння між СРСР та США, надала йому нового масштабу й,

водночас, змусила по новому поглянути на характер конфронтації та її перспективи.

По-перше, Корейська війна відбувалася далеко за межами Європи, з якими до того були пов'язані всі гострі сутички супротивників. Саме Корейська війна позначила набуття холодною війною глобального масштабу, отже, означала для супротивників необхідність ще більшої мобілізації власних ресурсів і ресурсів союзників. Додатковими подразниками для обох сторін були політичні поразки, яких вони вже встигли зазнати на Далекому Сході в повоєнний час: для СРСР такою поразкою стали несправдженні сподівання на окупацію частини Японії, для США - втрата Китаю після перемоги Комуністичної партії Китаю (КПК) та проголошення Китайської Народної Республіки.

По-друге, участь сторін у війні на Корейському півострові довела, що в умовах глобальної конфронтації високою є вірогідність втручання наддержав у будь-який конфлікт, незалежно від того, де він відбувається і якими є його причини. Корейська війна стала прецедентом, що довів можливість трансформації структури міжнародного конфлікту під впливом холодної війни. На відміну від Європи, для якої протистояння демократичних і комуністичних сил було зрозумілим, "своїм", у Кореї ця дихотомія остаточно склалася в конфлікті саме за рахунок втручання СРСР та США - адже націоналістичні за своєю природою політичні сили Півночі та Півдня не були ані посправжньому марксистськими, ані по-справжньому демократичними.

По-третє, у Корейській війні вперше образ нового ворога набув масового характеру, оскільки в цьому конфлікті сторони фактично зішлись на полі бою. Хоча нечисленна військова присутність СРСР не робила його стороною конфлікту, усе ж радянська зброя та роль радянських військових спеціалістів у підготовці північно-корейських військ у свідомості американців робила СРСР одним з винуватців загибелі американських вояків. Крім того, у США під час війни було розгорнуто безпрецедентну пропагандистську кампанію із дискредитації СРСР та комуністичної ідеології. Частиною цієї кампанії стала демонізація супротивника, особливо наочно реалізована в ідеї "промивання

мізків" американцям, що опинялися в полоні - цим пояснювалися пацифістські настрої полонених, яких північно-корейська сторона повернула після перемир'я. По-четверте, Корейська війна підтвердила бажання обох сторін зберегти "холодний" стан конфронтації: ані СРСР, що не хотів воювати із США через дії КНДР та КНР, ані США, чиє керівництво відмовилося розглядати варіант застосування атомної бомби через побоювання втягування СРСР у конфлікт, не бажали прямого збройного зіткнення наддержав.

Нарешті, саме Корейська війна довела обох сторонам необхідність підтримання високої боєздатності військ у формально мирний час, зумовила значні витрати на озброєння й остаточно визначила курс обох держав на гонку озброєнь. Усі ці нові обставини міжнародної політики вимагали від керівництва СРСР та США переосмислення. Ситуація для обох держав ускладнювалася тим, що завершення Корейської війни із її неоднозначними уроками збіглося зі змінами в керівництві обох наддержав. У січні 1953 р. присягу прийняв новий президент США Д. Ейзенхауер, республіканець, що перервав багаторічне перебування демократів у Білому домі[71, с.122].

Його виборча кампанія в частині зовнішньополітичної програми будувалася на поширеній у Республіканській партії тезі про надмірну м'якість, яку Г. Трумен демонстрував щодо світового комунізму та СРСР, і від якої США мають відмовитися для ефективнішого захисту власних інтересів. У СРСР в березні 1953 р. помер Й. Сталін, який майже одноосібно керував державою кілька десятиліть. У державі розпочиналася жорстка боротьба за владу, що вимагало зниження рівня протистояння у світі та схиляло нове радянське керівництво до миролюбнішої зовнішньополітичної лінії, аніж СРСР демонстрував у попередні роки. Уже в перші місяці після смерті Й. Сталіна голова Ради Міністрів СРСР Г. Маленков зробив кілька заяв, що свідчили про пом'якшення позиції СРСР у багатьох ключових міжнародних проблемах: німецькому питанні, урегулюванні на Корейському півострові тощо. У радянському керівництві почали отримувати дедалі більшу підтримку елементи доктрини мирного співіснування, яку ще на початку 20-х рр. висунув В. Ленін на противагу планам світової революції.

Пом'якшення радянської позиції було зумовлено низкою факторів. Перші повоєнні роки закріпили стан відносної безпеки СРСР, що гарантувалася порушенням американської атомної монополії [СРСР випробував власну атомну (1949) і водневу (1953) бомби] та створенням буферного поясу із держав-сателітів на західному кордоні. Відчуття оточеної ворогами фортеці, що домінувала всі роки після революції у сприйнятті міжнародної системи радянськими керівниками, фактично зникло. З іншого боку, посилювалося відчуття небезпеки атомної ВІЙ-'ни, яка буде мати катастрофічні наслідки для обох наддержав.

Після того, як наприкінці 1953 р. при владі остаточно закріпився М. Хрущов, він формально відмовився від тези про неминучість війни між СРСР та Заходом, крізь призму якої бачив розвиток подій у холодній війні Й. Сталін. М. Хрущов не заперечував принциповий характер розбіжностей між СРСР та капіталістичним Заходом. До того ж саму боротьбу між ними він - так само як і його попередники - сприймав як неминучу.

Так, у листопаді 1956 р. на прийомі в польському посольстві радянський лідер, звертаючись до журналістів західних держав, заявив, що сама історія на боці соціалізму й соціалізм неминуче "поховає" капіталізм. На його думку, соціалізм, як вища фаза соціально-економічного розвитку людства, мав узяти гору над капіталізмом, але для цього не було необхідності у глобальній війні. Військовому конфлікту він фактично протиставляв мирне суперництво систем. Хоча формально доктрина мирного співіснування соціалістичної та капіталістичної систем не була проголошена основою радянської зовнішньої політики, усе ж вона суттєво вплинула на формування курсу СРСР в 1950-ті рр. Наслідком нового радянського підходу до міжнародних проблем стали конструктивні зовнішньополітичні ініціативи.

У травні 1953 р. СРСР дезавував свою ноту від 1946 р. на адресу Туреччини щодо необхідності перегляду режиму чорноморських проток і їх спільної оборони. 27 липня 1953 р. було укладено перемир'я на Корейському півострові, що стало можливим, серед інших причин, завдяки тиску СРСР на

керівників КНДР та КНР. Того ж 1953 р. радянське керівництво ініціювало відновлення діалогу із Югославією, що призвело до поступової нормалізації міждержавних відносин. Демонструючи миролюбний характер радянської зовнішньої політики, СРСР пішов на відмову від кількох військових баз в іноземних державах: у травні 1955 р. була припинена оренда портів Порт-Артур та Дальній (КНР), у вересні 1955 р. СРСР згорнув військово-морську базу в Порт-Ккала-Удд та достроково повернув його під суверенітет Фінляндії.

На початку 1954 р. СРСР виступив із пропозиціями щодо розв'язання німецького й австрійського питань: було запропоновано відновлення суверенітету Австрії та об'єднання Німеччини на основі нейтралізації цих держав. Такий підхід вдалося реалізувати у Державному договорі про відновлення незалежної демократичної Австрії 1955 р., за яким союзні держави припиняли режим окупації та виводили свої війська, у свою чергу Австрія проголошувала нейтралітет[31].

Розв'язання питання щодо Німеччини за цією схемою наštтовхнулося на протидію США, для яких вибір на користь ремілітаризації Німеччини був невід'єною частиною політики формування дієздатних військових союзів, спрямованих проти СРСР. Категоричність американського підходу значною мірою пояснювалася новими концептуальними засадами американської політики, проголошеними адміністрацією Д. Ейзенхауера. Основою зовнішньополітичної стратегії нової американської адміністрації стала доктрина нового погляду, що передбачала зміну підходів до політики стримування.

Однією з передвиборчих обіцянок Д. Ейзенхауера було скорочення бюджетних витрат, що мало торкнутися й оборонного бюджету. Адже лише за останні півтора роки перебування при владі Г. Трумена витрати на оборону зросли в чотири рази. Водночас адміністрація Д. Ейзенхауера ставила перед собою мету домогтися більших результатів у холодній війні, змусивши СРСР відступати. Цим двом завданням і підпорядковувалася нова зовнішньополітична доктрина, основні положення якої були вироблені держсекретарем в адміністрації Д. Ейзенхауера Дж. Даллесом. Скорочення бюджетних витрат

американська адміністрація планувала досягти, насамперед, за рахунок зміни балансу між звичайними та ядерними силами в оборонній політиці США. Замість того, щоб розтягувати звичайні збройні сили вздовж радянських кордонів, Дж. Даллес пропонував перекласти цей тягар на ті держави, що зацікавлені захиститися від радянської загрози. Натомість США будуть забезпечувати їх "ядерною парасолькою" — головним засобом стримування можливої радянської експансії. Такий підхід до розв'язання головного питання оборонної політики мав забезпечувати належний рівень безпеки, але при цьому ще й гарантувати зменшення витрат на оборону, оскільки ядерні сили будуть обходитися дешевше, аніж звичайні в кількості, що може гарантувати ефект, адекватний ефекту від ядерної зброї.

Зростання ролі ядерної зброї в американській політиці було характерним не тільки для базової доктрини адміністрації Д. Ейзенхауера, але й для двох концепцій, також запропонованих Дж. Даллесом і покликаних трансформувати політику стримування та надати їй більшої динамічності й ефективності: концепцій масованої відплати та відкидання комунізму.

Перша концепція, проголошена Дж. Даллесом у січні 1954 р., передбачала можливість використання ядерної зброї навіть у разі виникнення обмеженого конфлікту із СРСР. За визначенням Дж. Даллеса, США мали відповідати на загрозу радянської експансії негайно, за власним вибором місця і засобів. Ця концепція фактично означала, що нова американська адміністрація припускала можливість стрімкої ескалації локального конфлікту до рівня глобальної ядерної війни[36, с.355].

Сутність концепції відкидання комунізму (відомої також як доктрина визволення, оскільки коли Дж. Даллес у січні 1953 р. представляв засади своєї концепції сенатській комісії із закордонних справ, то він назвав її метою визволення від комунізму народів Східної Європи та СРСР) полягала в переході від суто оборонного підходу, у якому республіканці звинувачували своїх попередників, до наступального. На думку Дж. Даллеса, загроза масованого ядерного удару має діяти як фактор стримування проти СРСР та його союзників

не тільки в їх зовнішній політиці але й у внутрішній: під такою загрозою уряди соціалістичних держав втрачатимуть можливість широко застосовувати репресії проти своїх громадян, що приведе до підйому антикомуністичного опору в соціалістичному таборі та поваленню комуністичних диктатур внаслідок масових виступів населення.

Поступове визволення від комунізму спочатку мало відбутися у східноєвропейських державах, а згодом перекинутися на СРСР. У нових міжнародних реаліях, що склалися по мірі розгортання холодної війни, дві наддержави будували свою політику, виходячи з різних передумов. Для СРСР був потрібний мирний перепочинок, США, навпаки, вважали за потрібне здійснити активний наступ у міжнародній політиці. Однак обидві держави мали однаково зважати на одну обставину - обидві вже мали ядерну зброю і будь-який конфлікт між ними загрожував перерости в ядерну війну, що, попри диспаритет у ядерних арсеналах, неминуче призводило до катастрофічних людських і матеріальних втрат з обох боків.

Отже, попри принципові розбіжності у концептуальних підходах до здійснення зовнішньої політики, СРСР та США мали шукати шляхів до зниження небезпеки війни та досягнення мінімально необхідного для цього рівня взаєморозуміння.

3.3. Біполярність Ялтинсько-Потсдамської системи

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин базувалася на новому співвідношенні сил, що склалося внаслідок Другої світової війни, зумовлюючи її двополюсність. Найхарактернішим для того моменту було посилення міжнародних позицій СРСР та США. Німеччина була розгромлена і на якийсь час перестала існувати як незалежна держава, Японія капітулювала, перетворившись на окуповану країну.

Італія була переможена та втратила свій міжнародний вплив. Франція переживала економічні та політичні складнощі і не могла більше претендувати на ту провідну роль, яку відігравала до Другої світової війни. Навіть Велика

Британія, як це невдовзі виявилось, вийшла з війни ослабленою у фінансово-економічних відносинах, втративши могутність і політичну вагу. Власне, визначальний вплив СРСР і США на всю Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин надавав їй біполярного характеру. Згодом СРСР і США стали називати двома наддержавами повоєнного миру. Вони були гарантами нової системи міжнародних відносин. Утім слід зауважити, що біполярність Ялтинсько-Потсдамської системи не була абсолютною, СРСР і США не могли контролювати всі суб'єкти і події міжнародного життя.

Уже наприкінці 50-х рр. XX ст. у фундаменті біполярного світу з'явилися перші тріщини, початок чому поклало погіршення, а потім і розрив радянсько-китайських відносин. Іншим чинником став вихід на арену світової політики Руху неприєднання, який зробив чималий внесок у зміцнення миру й добросусідських відносин між державами. Перша конференція країн, що не приєдналися, відбулася в 1961 р. у Белграді. Учасники Руху неприєднання поклали в основу своєї зовнішньої політики принципи неучасті у військових блоках, відмови від надання своєї території для розміщення іноземних військових баз, ліквідації колоніалізму, мирного врегулювання міжнародних питань, розвитку рівноправної співпраці й мирного співіснування.

Цей рух змушений був зважати на біполярний характер розстановки сил на міжнародній арені, але прагнув вирватися з-під логіки "блокового протистояння". Значущі поправки до біполярної системи були внесені поступовим перетворенням Японії та ФРН на могутні економічні держави, Китаю - на ядерну державу, а також постановом ОПЕК - Організації країн - експортерів нафти, які поставили собі за мету звільнитися від економічного диктату індустріально розвинених країн. Біполярність підривалася з відродженням націоналізму. У Європі Ш. де Голль, успішно використавши ідею величі Франції, зумів значно зміцнити самостійність своєї країни в межах начебто єдиного західного світу. У середині 60-х рр. Франція вийшла з військової організації НАТО, а американські війська залишили її територію.

На Сході ж Китай розірвав відносини з Радянським Союзом і став проводити курс, цілком незалежний від Москви. Неабияке значення в цьому плані мало також створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке поступово перетворювалося на самостійний центр ухвалення економічних і політичних рішень. Подальшій ерозії ідеології біполярного світу сприяло й посилення протистояння між Північчю і Півднем. Шестиденна війна на Близькому Сході послабила роль ООН у цьому регіоні.

Наступні кризи в Домініканській Республіці, у Чехословаччині, війни у В'єтнамі та Ємені, громадянська війна в Біафрі показали, що стриманість держав у взаєминах є доволі відносним чинником. Одночасно стала "пробуксовувати" створена після Другої світової війни світова валютна система, що зрештою привело до скасування БреттонВудської системи та золотого стандарту. На зовнішню політику наддержав дедалі більше впливали такі чинники, як поступове притуплення біполярного конфлікту, зростаюча гетерогенність світу, охопленого конфліктами, які часто-густо не піддавалися контролю, набуття "другого дихання" принципу національного суверенітету тощо [38, с.408].

Стала наочно простежуватися тенденція до зростання економічного й військового потенціалів, а також міжнародної політичної ваги союзників СРСР та США, багатьох нейтральних країн. У реаліях ядерностратегічного паритету, що його було досягнуто на початок 70-х рр., дві наддержави мусили відмовитися від тотального протиборства й будувати відносини, у яких елементи суперництва органічно поєднувалися б з елементами співпраці, насамперед у сфері військової безпеки. У 1960-1970-ті рр. відбувалося становлення нових центрів сили: Західна Європа, Китай, Японія. Будучи не в змозі повноцінно конкурувати із СРСР і США як наддержавами, ці нові геополітичні осередки, тим не менш, примушували рахуватися зі своєю зростаючою вагою в міжнародних справах. Проте саме США і СРСР були двома полюсами ЯлтинськоПотсдамської системи, її гарантами. Утім їхні позиції в межах системи мали насправді асиметричний характер. США вступили в післявоєнний мир з незаперечною перевагою в економіці та фінансовій сфері.

Західні автори не даремно називали США арсеналом демократії: їхнє промислове виробництво одержало в ході війни гігантський стимулюючий поштовх. США мали прекрасну армію, що здобула досвід бойових дій, величезні військово-повітряні сили, військово-морський флот, могутніший за всі інші флоти світу разом узяті.

На початок повоєнного періоду збройні сили США перебували в Західній Європі, включаючи західну частину Німеччини та Австрії, вони окупували Японію, займали Філіппіни та низку інших островів у Тихоокеанському регіоні, розмішувалися в Китаї та Південній Кореї. У політико-ідеологічному плані саме США розглядалися як опора західної демократії, як надійний бастион вільного світу, що виступав як проти тоталітарних режимів, так і проти класичного колоніалізму. Сполучені Штати Америки мали величезний міжнародний вплив. Вони зробили незаперечний внесок у досягнення перемоги над блоком агресорів і військовими, й економічними зусиллями (насамперед, через програму ленд-лізу). Президенти Ф. Рузвельт і Г. Трумен відігравали важливу роль у "великій трійці". США могли розраховувати на міцний військово-політичний союз із Великою Британією. Саме США, які стали ініціаторами створення ООН, одержали місце постійного члена Ради Безпеки, змогли опиратися на більшість голосів на сесіях Генеральної Асамблеї ООН.

Сполучені Штати Америки мали величезний міжнародний вплив. Вони зробили незаперечний внесок у досягнення перемоги над блоком агресорів і військовими, й економічними зусиллями (насамперед, через програму ленд-лізу). Президенти Ф. Рузвельт і Г. Трумен відігравали важливу роль у "великій трійці". США могли розраховувати на міцний військово-політичний союз із Великою Британією. Саме США, які стали ініціаторами створення ООН, одержали місце постійного члена Ради Безпеки, змогли опиратися на більшість голосів на сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Радянський Союз вступив у повоєнний світ в ореолі основного переможця нацизму, важливої сили в антигітлерівській коаліції. Героїчні зусилля Червоної Армії та радянського народу викликали повагу і захоплення, а інколи й побоювання. За

американськими даними, радянські збройні сили в серпні 1945 р. нараховували близько 16 млн чол., а сили США - близько 12 млн чол.. Правда, об'єктивні спостерігачі вважали, що Червона Армія поступалася західним союзникам за рівнем і якістю озброєння.

Радянські війська до кінця війни перебували на території Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії й Болгарії. Вони взяли участь у звільненні Югославії, Албанії і невеликої прикордонної території Норвегії. Червона Армія окупувала Східну Німеччину та східну частину Австрії. Радянські представники виконували контрольні функції у Фінляндії. Радянські війська перебували в північній частині Ірану, куди вступили в серпні 1941 р., щоб припинити діяльність підіривних формувань у цій країні [42, с.54].

На Далекому Сході Червона Армія зайняла південну частину Сахаліну та Курильські острова, що відходили, за рішеннями "великої трійки" до СРСР. Керівництво СРСР максимально використовувало військово-політичну обстановку для досягнення вигідних для нього домовленостей з партнерами по антигітлерівській коаліції. Так, вдалося відстояти повернення до кордонів станом на червень 1941 р., тобто закріплення входження до складу Радянського Союзу Західної України і Західної Білорусії, Естонії, Латвії, Литви, Бессарабії та Північної Буковини, а також зміни кордону з Фінляндією після війни 1939-1940 рр.

Кенігсберг із прилягаючою територією (нині Калінінград), район Петсамо на північній ділянці кордону з Фінляндією, Закарпатська Україна (за договором між СРСР і Чехословаччиною від 1945 р.), Південний Сахалін, Курили. Західні союзники визнавали право СРСР на "зону безпеки" уздовж його європейських кордонів - малося на увазі створення в сусідніх країнах дружніх Радянському Союзу урядів, що орієнтувалися в зовнішній політиці на Москву. Слід сказати, що сталінське керівництво активно використовувало в ролі інструменту своєї міжнародної діяльності комуністичний рух. Незважаючи на розпуск Комінтерну в травні - червні 1943 р., комуністичні партії як і раніше орієнтувалися на Москву при виробленні своєї стратегічної лінії. Радянське керівництво направляло

компартіям директиви, координувало їхню діяльність і контролювало її, особливо в міжнародній сфері.

Комуністи вийшли з війни з величезним авторитетом і політичною вагою як борці проти фашизму, як найактивніші учасники руху Опору. У ряді країн Східної й Південно-Східної Європи комуністи або сформували уряди, або відігравали в них провідну роль. Міністри комуністи входили до складу урядів багатьох країн Західної Європи: Італії, Франції, Бельгії, Данії та деяких інших. Італійська і французька компартії перетворилися на масові та впливові партії. Загалом перемога над фашизмом спричинила дискредитацію традиційних, у тому числі довоєнних, правих сил у Європі та зрушення політичних уподобань значної частини населення вліво. Навіть урахувуючи асиметричність могутності та впливу СРСР і США, саме ці дві держави зайняли визначальне положення в Ялтинсько-Потсдамській системі. Її біполярність підсилювалася наявністю в обох держав союзників і сателітів. СРСР і США сформували під своєю егідою міжнародні економічні організації, військово-політичні союзи, пропагандистсько-ідеологічні об'єднання[36].

Біполярність Ялтинсько-Потсдамської системи забезпечувала їй певну стабільність. Два полюси - гаранти системи - урівноважували один одного, підтримували її загальну рівновагу, контролювали союзників, тією чи іншою мірою регулювали конфлікти, що виникали. Обидві держави при всіх їхніх найглибших протиріччях були зацікавлені у збереженні правил гри, властивих сформованій системі.

Характерною рисою Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин стало таємне взаємне визнання наддержавами сфер їхнього впливу. Точніше, ішлося про визнання Заходом сфери впливу СРСР, оскільки поза її межами зазвичай переважав вплив Заходу.

Однак після завершення розколу Європи Захід фактично не втручався у події в "соціалістичній співдружності", навіть у період гострих політичних криз (в Угорщині у 1956 р., Чехословаччині у 1968 р. тощо). Складнішою була ситуація у третьому світі. Саме прагнення СРСР затвердити свій вплив серед

країн Азії, Африки і Латинської Америки породило цілу низку серйозних міжнародних конфліктів, починаючи із середини 50-х рр. XX ст. За своїм військово-силовим, політичним, економічним і культурноідеологічним потенціалом США та СРСР значно перевищували інші країни, що призвело до формування двох основних, домінантних центрів сили, які здійснювали формуючий вплив на структуру і характер усієї міжнародної системи.

Повоєнна система мала конфронтаційний характер. Ішлося про системне, комплексне протистояння в економічній, політичній, військовій, ідеологічній та інших сферах, яке час від часу набувало характеру гострої конфліктної, кризової взаємодії. Такий вид протистояння у форматі взаємних погроз використання сили, балансування на межі реальної, "гарячої" війни отримав назву холодної війни. Періоди конфронтації малої інтенсивності, конфронтаційної стабільності та спроб подолати холодну війну завдяки посиленню елементів співпраці, кооперативності та мирного врегулювання існуючих суперечностей отримали назву розрядки міжнародної напруженості.

Повоєнна біполярність складалася в епоху наявності ядерної зброї, що призвело до революції як у військових, так і в політичних стратегіях. Це, у свою чергу, сприяло поступовій трансформації стратегій і доктрин ядерного залякування, ядерного шантажу й ультиматумів (середина 50-х - початок 60-х рр. XX ст.) в особливий механізм попередження світової ядерної війни (модель конфронтаційної стабільності) на основі доктрини взаємного ядерного стримування, що базувалася на ядерному паритеті та рівновазі страху (кінець 60-х - 70-ті рр.). Згодом обидві сторони дійшли висновку, що ядерну війну не можна розглядати як засіб здійснення зовнішньої політики. Наслідком такого підходу була поява концепцій рівної безпеки, розумної достатності й стриманості в ядерній сфері (друга половина 80-х - початок 90-х рр. XX ст.). Поділ світу на сфери впливу двох наддержав як у Європі так і на периферії, виникнення "поділених" країн (Німеччина, Корея, В'єтнам, Китай), а також формування військово-політичних блоків під проводом СРСР і США призвели до глобалізації та поглибленої геополітичної структуризації системного протистояння і

конфронтації. Водночас беззаперечна гегемонія СРСР і США давала можливість через механізми "блокової дисципліни" домагатися доволі високого рівня "керованості" міжнародних процесів, зокрема у військово-політичній сфері, переговорах щодо контролю над озброєннями, врегулювання конфліктних ситуацій тощо.

У Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин ядерний фактор відігравав надзвичайно важливу роль, адже першими власниками цієї зброї стали Сполучені Штати, які у липні 1945 року успішно провели перше випробування ядерного пристрою, а вже 6 та 9 серпня того ж року скинули атомні бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі, проте монополія США на атомну зброю тривала лише до 29 серпня 1949 року, коли СРСР вперше випробував власну атомну бомбу, а згодом членами так званого "атомного клубу" стали також Велика Британія у 1952 р., Франція у 1960 р. та Китайська Народна Республіка у 1964 р.

Таким чином, Сполучені Штати мали атомну монополію з 1945 по 1949 рік, але навіть у цей період наявна американська атомна зброя у поєднанні із засобами її доставки, тобто стратегічними бомбардувальниками, не створювала реальної можливості для потенційної перемоги США у новій світовій війні, тому й тоді атомна бомба швидше підкріплювала американську зовнішню політику, роблячи її активнішою та жорсткішою, водночас як сталінське керівництво намагалося продемонструвати відсутність зайвої поступливості перед американським атомним натиском, що також робило і радянську зовнішню політику менш схильною до компромісів, і в результаті атомна зброя зробила свій вагомий внесок у генезис протистояння СРСР і США, у формування біполярної системи міжнародних відносин та спричинила розгортання гонки стратегічних озброєнь, яка стала невід'ємним елементом післявоєнного міжнародного порядку [29].

Ситуація помітно змінилася після 1949 року, коли і Сполучені Штати, і Радянський Союз стали володарями ядерних арсеналів, а якісно нові елементи з'явилися у 1957 році у зв'язку з успішним запуском першого радянського

штучного супутника Землі, коли СРСР став власником міжконтинентальних балістичних ракет, здатних вражати територію США; відтоді ядерна зброя стала інструментом "стримування", адже жодна з двох наддержав не могла піти на ризик широкомасштабного конфлікту через загрозу удару у відповідь, і таким чином СРСР і США ніби блокували один одного, прагнучи не допускати великої війни. Ядерна зброя внесла якісно нові елементи у міжнародні відносини, оскільки її застосування загрожувало знищенням величезної кількості людей і колосальними руйнуваннями, крім того, її вплив на атмосферу та радіоактивне зараження місцевості міг бути згубним для великих регіонів земної кулі й планети загалом; можливість застосування ядерної зброї змусила відмовитися від класичної формули німецького військового теоретика XIX ст. К. Клаузевіца про те, що "Війна — це продовження політики іншими засобами", оскільки досягнення поставлених політичних цілей шляхом війни виявилось неможливим.

Ядерні потенціали постійно впливали на Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин, сприяючи запобіганню небезпечної ескалації конфліктів, що раніше найчастіше призводили до війни, а також впливаючи на політичних діячів різного масштабу, змушуючи керівників наймогутніших держав зіставляти свої амбіції із загрозою глобальної катастрофи, яка не пощадила б нікого із живучих на Землі. При цьому стабільність у межах Ялтинсько-Потсдамської системи була нестійкою, вона ґрунтувалася на рівновазі страху й досягалася через постійні конфлікти, кризи, локальні війни та руйнівну гонку озброєнь, але все-таки Ялтинсько-Потсдамська система виявилася більш сталою, ніж Версальсько-Вашингтонська, і не породила більшої світової війни [29].

3.4. Роль та значення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин

Напередодні війни Україна стала розмінною монетою у геополітичній боротьбі між Радянським Союзом і Німеччиною, які використовували її у своїх інтересах. Плани Гітлера щодо розгрому СРСР, захоплення його європейської

частини та встановлення терористичного режиму для поневолення населення та привласнення багатств повністю стосувалися України. Обидві воюючі сторони — Сталін і Гітлер — покладали особливі надії на український економічний потенціал та людські ресурси, адже без України вони не уявляли кінцевого успіху у війні.

Це стратегічне значення спричинило гранично запеклий характер бойових дій на території нашої країни. Через своє ключове положення Україна неймовірно постраждала, ставши жертвою як гітлерівської агресії, так і згубних прорахунків сталінського керівництва. Україна зазнала найбільших людських жертв і величезних матеріальних втрат у цій війні: загинув кожний п'ятий житель. Економіка та багато населених пунктів були повністю або значною мірою зруйновані.

Руйнівний вал бойових дій двічі прокотився українськими землями, зачепивши кожен населений пункт та понівечивши долі мільйонів людей. Протягом 1225 днів і ночей Україна була ареною жорстоких і кровопролитних боїв. Саме з Україною пов'язані основні вирішальні події на радянсько-німецькому фронті (4500 км), який був центральним у системі фронтів Другої світової війни. Доля війни в Європі фактично вирішувалася в Україні. Український і південноросійський напрями залишалися центральними на Східному фронті аж до кінця 1944 року, де відбувалася більшість великомасштабних операцій 1941–1944 років, які врешті-решт і вирішили результат всієї війни.

Варто зазначити, що це питання не було належно висвітлено в історичній та правовій науці, зокрема, в міжнародно-правовій. Хоча воно дуже важливе для розуміння повоєнних процесів, встановлення повоєнної міжнародної системи та значення цих подій для відновлення незалежності України, оскільки тут існує прямий і безпосередній зв'язок.

По-перше, на цих конференціях, починаючи з Тегеранської, а точніше з Ялтинської, союзники обговорювали безліч питань повоєнного мирного та територіального врегулювання в Європі. Були вирішені принципові питання

повоєнного територіального устрою. Результатом цих домовленостей стало возз'єднання всіх українських земель в єдиній державі (хоча дехто називає її фікцією, але факт залишається). Формально, юридично і фактично було легітимізовано приєднання до Радянського Союзу тих українських територій, які після Першої світової війни опинилися у складі Польщі (питання Закарпаття вирішувалося трохи пізніше і окремо).

На всіх ключових конференціях союзників, особливо на Ялтинській, а потім і на Потсдамській, хоча це питання виникло ще на Тегеранській, було вирішено долю західноукраїнських земель. Незважаючи на колосальний тиск, який чинив польський уряд у вигнанні з Лондона на Велику Британію та особисто на Черчилля, британський лідер все ж погодився на наполягання Сталіна, щоб західноукраїнські території увійшли до складу Радянського Союзу, а Польща натомість отримала суверенітет над землями на заході. Це спричинило масову депортацію німців з цих територій після війни і призвело до укладання угод про обмін населенням між Україною та Польщею. Це був перший надзвичайно важливий і вагомий наслідок для України. Підґрунтям для цих територіальних змін стали Паризькі мирні договори 1947 року, і кордони, які Україна успадкувала від Радянського Союзу, є легітимними та не підлягають жодному сумніву. Це підтверджено Гельсінкським заключним актом, а після відновлення незалежності України — угодами, укладеними, зокрема, і з Румунією. До речі, всі розмови про нібито територіальні втрати України внаслідок рішення Гаазького міжнародного суду на початку 2009 року стосовно розмежування континентального шельфу та економічних зон Чорного моря є абсолютно безпідставними, оскільки це питання не стосувалося сухопутних територій, а лише морських просторів поза межами самої території. Територіальні ж питання з румунами були повністю вирішені у 1997 році, коли вони були змушені підписати договір, що абсолютно, до сантиметру, визнавав всі території, успадковані Україною після Другої світової війни. Слід підкреслити, що Паризький мирний договір був укладений між союзними державами, серед яких Україна виступала як окрема сторона, разом з Білорусією, Радянським Союзом

та Румунією з іншого боку. У цьому договорі було чітко окреслено лінію державного кордону, тож Румунія не має жодних підстав висувати територіальні претензії. До речі, це підтверджено і в лютневому рішенні Міжнародного суду ООН 2009 року, де є посилання на Паризький мирний договір у тому сенсі, що ніяких питань територіальної належності, визначених цим документом, не може виникати. Далі, внаслідок рішень цих конференцій, особливо Ялтинської, за Україною було визнано право брати участь у розробці Статуту ООН і право стати її членом. Це було надзвичайно важливим рішенням для України. Одразу після того, як це було погоджено, а фактично ще до Ялтинської конференції у лютому 1945 року, були внесені зміни до радянської Конституції. Відповідно до цих змін, було відновлено міжнародно-правову суб'єктність України [60, с.122].

Союзні республіки отримали право безпосередньо брати участь у міжнародному житті як окремі суб'єкти міжнародного права. Відповідна стаття гарантувала союзній республіці право на участь у міжнародних договорах, обмін дипломатичними представництвами та участь у міжнародних організаціях. Це рішення значною мірою було зумовлене прагненням Радянського Союзу мати якомога більше голосів у майбутній Організації Об'єднаних Націй, і спочатку пропонувалося запросити до участі у конференції в Сан-Франциско всі 15 союзних республік. Урешті-решт, компроміс полягав у тому, що туди були запрошені лише Україна і Білорусія. Причому, маловідомою частиною цього компромісу була домовленість про право двох штатів США також брати самостійну участь, але США цього так і не реалізували, оскільки це вимагало зміни їхньої конституції. Другою причиною такого кроку, про що часто забувають дослідники, стала збройна боротьба УПА. Потрібно було вгамувати національне піднесення, яке охопило Україну не лише в західних регіонах, і зупинити цей процес зміцнення національної ідентичності та самовизначення. З іншого боку, збройна боротьба УПА вимагала протидії: потрібно було показати населенню, що в ній немає потреби, оскільки Радянський Союз нібито надав республікам право як незалежним державам брати участь у міжнародному житті.

Це ще один важливий фактор, на який, на нашу думку, варто робити наголос, коли йдеться про ОУН-УПА.

Якщо детальніше говорити про ОУН-УПА, то у 1943 році на 3-й конференції УПА було затверджено стратегію дій, а їхнім ключовим гаслом боротьби стало «Свобода народам, свобода людині». Цікаво, що це гасло пізніше, у 1948 році, увійшло до Загальної декларації прав людини, а згодом — до пактів про права людини, де йдеться як про колективні, так і про індивідуальні права. Це дуже важливий момент. Таким чином, відновлення права республік, включаючи Україну, на участь у міжнародному спілкуванні, що було реалізовано через членство в ООН, участь у Паризькій мирній конференції та інших міжнародних організаціях, є значним досягненням. Внаслідок цих рішень було створено українську дипломатичну службу, нехай і невелику, але вона дозволила українським дипломатам набути досвіду та навичок у міждержавних стосунках. Часто звучить теза про фікцію української державності, і це значною мірою відповідає дійсності[62, с.209].

Однак, незважаючи на підпорядкування імперському центру, існували державні інститути, функціонування яких об'єктивно допомагало підтримувати дух ідентичності та української самосвідомості. Невипадково після поразки збройної боротьби на західних землях репресії проти націоналістів тривали. Чому? Тому що існував такий собі дуалізм: з одного боку, ця фіктивна державність підтримувалася, але вона водночас сприяла збереженню національного духу, і саме це викликало подальші репресії, остання хвиля яких була спрямована проти дисидентів. Зрештою, цей механізм державності, визнання права республік на самостійну участь у міжнародному спілкуванні та визнання права на конституційний вільний вихід із СРСР — усе це спрацювало. І, як не дивно, ця фікція державності, яка була частково результатом рішень Ялтинської конференції, врешті-решт дала свій результат. Україна відновила свою незалежність, і її входження у світову систему було порівняно легким завдяки наявності дипломатичних кадрів. Це основні моменти, про які необхідно пам'ятати та адекватно їх висвітлювати.

РОЗДІЛ ІУ. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»

«Історія міжнародних відносин» є нормативною дисципліною, що вивчають здобувачі ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності Міжнародні відносини.

Курс «Історія міжнародних відносин» має на меті надати системний підхід до оцінки міждержавних відносин та їхньої еволюції, враховуючи як внутрішні фактори впливу в окремих країнах, так і вплив регіональних та глобальних процесів на міжнародній арені. До завдань курсу входить розгляд особливостей Ялтинської системи міжнародних відносин, становлення, розвиток та крах біполярної системи міжнародних відносин.

Завдання курсу полягають у тому, щоб студенти вивчили основні категоріальні елементи історії та теорії міжнародних відносин, набули навичок сприйняття та наукового аналізу світових подій, розглядаючи їх з точки зору взаємодії внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів за участю основних акторів міжнародних відносин, а також поглибили розуміння своєї подальшої сфери спеціалізації.

Вивчення та засвоєння цього предмету сприятиме усвідомленню розвитку світової політики в рамках міждисциплінарного аналізу та наукових підходів, сформованих різними історіографічними школами. У результаті вивчення даного курсу студенти повинні знати: основні тенденції міжнародних відносин на регіональному, міждержавному та світовому рівнях; загальні закономірності формування та розвитку політичних процесів у взаємозв'язку й взаємодії провідних акторів; аналіз основних подій внутрішньої та зовнішньої політики держав з точки зору міжнародного чинника; основні теорії та доктрини міжнародних відносин на сучасному етапі; а також методи та методики сучасної науки. Крім того, вони повинні вміти: оцінювати сутність міжнародних відносин; характеризувати основні течії та школи в міжнародних відносинах; визначати основні тенденції розвитку систем міжнародних відносин; порівнювати системи міжнародних відносин; та формулювати основні поняття й терміни міжнародних відносин. здійснювати самостійний аналіз дій суб'єктів

міжнародних відносин; застосовувати знання щодо основних чинників, що формували сучасну систему міжнародних відносин, в своїй професійній діяльності; орієнтуватися в системі сучасного геополітичного балансу сил; використовувати отримані знання щодо аналізу еволюції сучасної системи міжнародних відносин у майбутній роботі.

Для студентів, які вивчають міжнародні відносини, важливо використовувати методи, що стимулюють критичне мислення, аналітичні навички та практичне застосування знань.

Основою для засвоєння фактичного матеріалу та ключових концепцій є лекційні та практичні заняття. Проблемна лекція – це метод викладання, який перетворює лекційний матеріал із набору фактів на ланцюг інтелектуальних завдань. Викладач не просто повідомляє історичні дані, а ставить перед студентами наукові проблеми, а потім використовує факти як інструменти для їх колективного вирішення.

Основна мета такої методики – навчити студентів-міжнародників аналізувати суперечності системи та формувати власні, теоретично обґрунтовані висновки. **Проблемний виклад** є одним із найефективніших методів викладання для студентів-міжнародників, оскільки він перетворює пасивне сприйняття матеріалу на активний аналіз. Для застосування проблемної лекції на тему Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин потрібно розпочати не з викладу фактів, а з формулювання головного парадоксу, який охоплює весь період 1945–1991 років. Викладач має задати центральне питання, наприклад: "Як система, заснована на абсолютному військовому та ідеологічному протистоянні, змогла забезпечити 45 років відносної стабільності, уникаючи прямої Третьої світової війни?" Це питання задає дослідницький вектор усьому заняттю.

Далі, лекція має розгортатися як послідовне вирішення цього парадоксу через аналіз суперечливих блоків інформації. Спочатку викладач розглядає фактори, що штовхали світ до війни: це і ідеологічна несумісність комунізму та

ліберальної демократії, і непримиренність економічних моделей (План Маршалла проти РЕВ), і територіальний розкол Європи.

Потрібно поставити ключове питання: "Чи стала ядерна зброя інструментом миру, а не лише війни?" Викладач пояснює концепцію взаємного гарантованого знищення (MAD), демонструючи, як абсолютний страх змусив обидві наддержави прийняти логіку уникнення ескалації, що в результаті скасувало класичну формулу Клаузевіца про війну як продовження політики.

У процесі викладу фактологічний матеріал використовується як доказова база: наприклад, Берлінські кризи чи Карибська криза розглядаються не просто як події, а як практичні випробування механізму стримування, де лідери (Сталін, Трумен, Кеннеді, Хрущов) були змушені балансувати між національними амбіціями та загрозою глобальної катастрофи.

На завершення викладач повертається до початкового питання, але вже з новими знаннями, пропонуючи студентам оцінити фінальний висновок: чи була стабільність Ялтинсько-Потсдамської системи справжнім миром чи лише нестійкою рівновагою, викупленою ціною гонки озброєнь та регіональних конфліктів. Такий підхід робить лекцію інтерактивною на інтелектуальному рівні, примушуючи студентів самостійно формулювати оцінки, а не просто фіксувати дати.

Для студентів-міжнародників робота на практичних заняттях за темою Ялтинсько-Потсдамської системи має бути максимально аналітичною та інтерактивною, адже її мета — не просто повторення лекційного матеріалу, а перехід до критичного осмислення та розвитку навичок, необхідних для майбутньої професії. Ключовим елементом є аналіз першоджерел, коли студенти вивчають не лише підручники, а й оригінальні тексти, наприклад, вони можуть працювати з витягами з Ялтинських і Потсдамських угод, щоб самостійно оцінити, наскільки ці документи були актом міжнародної співпраці, а наскільки актом поділу сфер впливу і визначення долі післявоєнної Європи, паралельно з цим необхідно проводити порівняльний аналіз ключових доктринальних текстів, як-от американської "Довгої телеграми" Джорджа Кеннана та радянської

доктрини Жданова, щоб зрозуміти, як США та СРСР почали сприймати один одного як абсолютного ворога, що призвело до початку Холодної війни, при цьому обов'язково розглядається Статут ООН та його механізм, особливо право вето у Раді Безпеки, для оцінки, чи був цей інститут ефективним арбітром миру чи просто дзеркалом біполярності.

Іншим критично важливим методом є рольові ігри та симуляції криз, які найкраще розвивають навички прийняття рішень під тиском, коли, наприклад, студенти можуть імітувати Потсдамську конференцію, де вони, поділені на делегації (США, СРСР, Велика Британія), повинні вести переговори про повоєнний устрій Німеччини, репарації та кордони, що вимагає глибокого розуміння національних інтересів кожної держави, а найбільш показовою є симуляція Карибської кризи, де "кризові штаби" СРСР та США отримують послідовні порції інформації про розміщення ракет, і їхнє завдання — розробити сценарії деескалації, усвідомлюючи загрозу взаємного гарантованого знищення, що на практиці демонструє логіку ядерного стримування.

Також необхідний концептуальний аналіз, що включає порівняння систем: студенти зіставляють Ялтинсько-Потсдамську систему з попередньою Версальсько-Вашингтонською за такими параметрами, як домінування акторів, інструменти безпеки та принципи легітимності, щоб зрозуміти, чому біполярність виявилася більш стійкою, а ключовим є картографічний аналіз, де на прикладі карт розколу Європи

Студенти вивчають формування військових блоків НАТО і ОВД, а також геополітичні наслідки цього поділу, і, нарешті, проводиться дискусія про ціну стабільності, де обговорюються проксі-конфлікти (наприклад, Корейська війна) та обмеження суверенітету в країнах-сателітах, щоб студенти могли критично оцінити, чи був "мир" у біполярному світі справедливим для всіх його учасників.

Метод Кейс-стаді є ключовим аналітичним інструментом для студентів-міжнародників, оскільки він передбачає глибинне вивчення конкретної історичної події, що служить моделлю для розуміння функціонування всієї системи міжнародних відносин, і його мета полягає у тому, щоб навчити

студентів інтегрувати теорію та практику, виявляти причинно-наслідкові зв'язки та оцінювати ефективність прийнятих дипломатичних і політичних рішень у реальних кризових ситуаціях. Для теми Ялтинсько-Потсдамської системи найефективнішими кейсами є ті, що демонструють механізми біполярного протистояння та ядерного стримування, наприклад, Берлінські кризи 1948–1949 та 1961 років, які є прикладами географічного розколу Європи та встановлення "червоних ліній" між блоками, а також Карибська криза 1962 року, що є апогеєм ядерного стримування, де аналізується процес прийняття рішень на межі глобальної війни і роль ядерної зброї як стримуючого чинника. Крім того, важливі кейси, що відображають боротьбу за вплив у Третьому світі, як-от Суецька криза 1956 року, яка ілюструє занепад старих колоніальних імперій та втручання наддержав, або Корейська війна, що є класичним прикладом проксі-конфлікту та відсутності механізмів вирішення локальних війн.

Методика роботи полягає у тому, що студенти, об'єднані в групи, отримують масив інформації (документи, хронологію, карти), і, часто беручи на себе ролі акторів (наприклад, членів "кризового штабу"), мають аналітично відповісти на ключові питання: Якими були основні інтереси кожного актора? Які альтернативні рішення існували? І чи було прийняте рішення оптимальним з точки зору мінімізації ризику? Фінальне обговорення дозволяє порівняти висновки груп та зрозуміти, як даний кейс віддзеркалює чи порушує принципи Ялтинсько-Потсдамської системи.

Ефективна методика викладання теми Ялтинсько-Потсдамської системи для студентів-міжнародників вимагає комплексного підходу, який поєднує засвоєння фундаментальних фактів з активним розвитком аналітичних навичок. Головний методичний висновок полягає у необхідності переходу від традиційної розповіді до проблемно-орієнтованого навчання, де лекції будуються навколо головних парадоксів епохи — наприклад, як ядерна рівновага страху забезпечила стійкість системи попри її фундаментальну ворожість.

На практичних заняттях цей підхід реалізується через метод Кейс-стаді, що передбачає глибинний аналіз конкретних криз, таких як Карибська криза або

Берлінські кризи, що дозволяє студентам зрозуміти логіку стримування та механізми прийняття рішень на межі глобального конфлікту. Крім того, робота з першоджерелами (дипломатичні документи, тексти угод) та використання веб-інструментів (цифрові архіви, інтерактивні карти) є критично важливими для формування навичок критичного мислення та вміння обґрунтовувати висновки на основі достовірних даних. Таким чином, успіх викладання полягає у постійному стимулюванні студентів інтегрувати історичні факти з теорією міжнародних відносин, перетворюючи їх із пасивних слухачів на активних дослідників і майбутніх аналітиків.

ВИСНОВКИ

Наслідки Другої світової війни докорінно змінили світову систему міжнародних відносин, трансформували її із притаманної раніше багатополарності у біполярну систему, домінування в якій перейшло до Сполучених Штатів та Радянського Союзу. Цей перехід остаточно завершився наприкінці 1940-х років, коли СРСР порушив ядерну монополію США та сформував навколо себе пояс держав-сателітів. Європа, зазнавши значних політичних, економічних та моральних втрат, втратила статус провідного світового центру, переживши чіткий геополітичний вододіл: Захід потрапив до сфери впливу США, а Схід — під панівний вплив СРСР, що згодом було інституціоналізовано розколом Німеччини на ФРН та НДР. Ключовим фактором, що визначив подальшу конфронтаційну поведінку наддержав, стала глибока економічна асиметрія повоєнного світу.

Сполучені Штати у 1945 році залишилися єдиною повноцінною світовою наддержавою, володіючи найбільшим військовим потенціалом, ядерною зброєю та колосальною економічною міццю (41% світового виробництва), оскільки їхня територія не постраждала. Натомість, Радянський Союз, незважаючи на перемогу, перебував у вкрай важкому економічному стані, переживши катастрофічні людські та матеріальні втрати. Хоча СРСР спочатку прагнув до образу миролюбної держави, економічна слабкість, потреба у забезпеченні безпеки та прогресуюче загострення Холодної війни штовхнули радянське керівництво до ухвалення жорсткіших політико-доктринальних настанов, які базувалися на військовій могутності. У повоєнному світі також значно посилювався взаємозв'язок країн і регіонів, зробивши систему дійсно всесвітньою, інституційним відображенням чого стало створення Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Паралельно відбувався нестримний процес деколонізації, який надав потужних імпульсів національно-визвольному руху та перетворив чимало країн Азії та Африки на повноправних суб'єктів міжнародних відносин. Фіналізацією формування біполярної системи стало інституалізоване втілення двох

протидіючих блоків: створення НАТО та Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) у 1949 році, які базувалися на силовому балансі між СРСР і США.

Ялтинська конференція, що відбулася в лютому 1945 року, стала однією з трьох знакових подій антигітлерівської коаліції, яка, поряд із Потсдамською, заклала основи повоєнного світоустрою і сформувала нову систему міжнародних відносин на майже 50 років.

Потсдамська конференція стала останньою зустріччю лідерів «Великої трійки» в 40-ві роки та ключовим етапом у формуванні післявоєнного устрою Європи, оскільки вона остаточно врегулювала найскладніші питання, пов'язані з ліквідацією наслідків Другої світової війни.

Ялтинська конференція (Кримська конференція) 1945 року стала визначальною подією та етапним рубежем у процесі інституціоналізації повоєнного світопорядку, який охоплював не лише територіальне розмежування сфер впливу, а й започаткування нової, всеосяжної системи багатостороннього співробітництва. Конференція заклала основи світового порядку, який ґрунтувався на балансі впливу великих держав і мав на меті убезпечити світ від масштабних воєнних зіткнень на майже півстоліття. Вона відбувалася на тлі піку військової могутності СРСР, що змушувало західних союзників (США та Велика Британія) йти на компроміси щодо ключових питань, таких як східні кордони Польщі (по лінії Керзона) та територіальні поступки СРСР на Далекому Сході в обмін на його вступ у війну проти Японії. Ключовим досягненням конференції стало остаточне узгодження принципів створення Організації Об'єднаних Націй (ООН). Зокрема, було вирішено проблему «права вето» для постійних членів Ради Безпеки, що стало механізмом зважування інтересів великих держав і закріплення «рухомої рівноваги» у світі. Крім того, СРСР домогся включення України (УРСР) до держав-засновниць ООН, що слугувало збільшенню впливу Москви та водночас стало визнанням внеску цих республік у розгром нацизму, підкріпленим проведеними раніше реформами щодо їхньої зовнішньополітичної правосуб'єктності.

З іншого боку, Ялта закріпила новий статус Європи як території розподілу сфер впливу, що було чітко відображено у «Декларації про визволену Європу», яка де-факто дала повноваження кожній державі-переможниці на тих територіях, де розташовувалися її війська. Наслідком Ялтинських рішень стало не лише створення ООН, а й сплеск чисельності міжнародних інституцій (політичних, економічних, культурних), що демонструвало інтернаціоналізацію та глобалізацію світу і започаткувало формування «системи ООН». Таким чином, традиційне трактування Ялти лише як форуму з територіальних питань є завуженим, оскільки її справжня роль полягала у закладенні інституційних основ для багатостороннього діалогу та колективної безпеки, які, незважаючи на пізнішу кризу та напруження Холодної війни, продовжують відігравати вирішальну роль у постбіполярному світі.

Наслідки Другої світової війни докорінно змінили світовий порядок, завершивши багатополарність і встановивши Ялтинсько-Потсдамську (біполярну) систему, де домінували Сполучені Штати та Радянський Союз. У лютому 1945 року Ялтинська конференція на тлі військових успіхів СРСР стала ключовою подією, яка не лише скоординувала плани розгрому Німеччини, але й заклала основи повоєнного світоустрою, зокрема, щодо долі Німеччини (зони окупації та денацифікація) та територіальних змін (східні кордони Польщі по лінії Керзона, які узаконили приєднання західних областей України до СРСР). Найважливішим результатом Ялти стало узгодження принципів створення Організації Об'єднаних Націй (ООН), де було вирішено питання «права вето» постійних членів Ради Безпеки та надано міжнародно-правову суб'єктність УРСР та БРСР, що використовувалося СРСР для збільшення впливу і легітимізації територіальних надбань.

Проте, вже на Потсдамській конференції влітку 1945 року, незважаючи на успішне врегулювання питань репарацій та суд над воєнними злочинцями (Нюрнберг), чітко проявилися протилежні підходи союзників. Цьому загостренню сприяла монополія США на атомну зброю та зміна лідерів (Трумен і Еттли), які почали розглядати СРСР як майбутнього супротивника. Подальше

встановлення однопартійних комуністичних диктатур у Східній Європі під контролем СРСР (так звана «радянiзація») призвело до офіційного початку Холодної війни, про що оголосив У. Черчілль у Фултонській промові 1946 року, закликаючи до жорсткого протистояння. У відповідь на ці загрози західні країни створили Організацію Північноатлантичного Договору (НАТО) у 1949 році, а СРСР, опанувавши атомну зброю, ініціював створення власного військово-політичного блоку – Організації Варшавського Договору (ОВД) у 1955 році після ремілітаризації ФРН. Це протистояння швидко переросло у глобальну гонку озброєнь, де перевага НАТО у потужнішій економічній базі змушувала СРСР форсувати військові витрати ціною критичного виснаження ресурсів країн ОВД. Холодна війна набула глобального масштабу під час Корейської війни (1950 р.) і періодично загрожувала перерости у прямий військовий конфлікт під час таких криз, як Карибська (1962 р.) та через радянські збройні інтервенції в Угорщину (1956 р.) та Чехословаччину (1968 р.). Після смерті Сталіна радянське керівництво на чолі з М. Хрущовим, усвідомлюючи небезпеку атомної війни, формально перейшло до доктрини мирного співіснування, яка передбачала мирне суперництво систем замість неминучого військового конфлікту, що призвело до низки конструктивних ініціатив СРСР у 1950-х роках.

Ефективна методика викладання теми «Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин» для студентів-бакалаврів спеціальності «Міжнародні відносини» вимагає комплексного, проблемно-орієнтованого підходу, що поєднує засвоєння фундаментальних історичних фактів із активним розвитком критичного мислення та аналітичних навичок, необхідних для майбутньої професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. . Выступление Рузвельта в конгрессе США // Известия. – 1945. – 2 марта (№ 051/8661). – С. 4.
2. . Отклики за рубежом на решения Крымской конференции руководителей трех союзных держав // Известия. – 1945. – 14 февраля (№ 037/8649). – С. 4; – 15 февраля (№ 038/8650). – С. 4.
3. Бачелис И. Крымская встреча на экране // Известия. – 1945. – 8 марта (№ 056/8666). – С. 2.
4. Выступление президента Рузвельта на пресс-конференции // Известия. – 1945. – 1 марта (№ 050/8660). – С. 4.
5. Закон СРСР «Про створення військових формувань союзних республік і про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Оборони із загальносоюзного на союзно- республіканський народний комісаріат» (1 лютого 1944 р.);
6. Закон Української РСР «Про утворення союзно-республіканського Народного Комісаріату закордонних справ УРСР» (4 березня 1944 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 2. К.: Ін Юре, 1997. 799 с.
7. Заявления членов конгресса США об итогах Крымской конференции // Известия. – 1945. – 16 февраля (№ 039/8651). – С. 4.
8. Звернення уряду Української РСР до конференції у Сан-Франциско (26 квітня 1945 р.) // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944-1961 рр. К.: Політвидав УРСР, 1963. – 576 с.
9. Зовнішня політика СРСР. Збірник документів. Т. 5 (червень 1941 - вересень 1945) / Відп. ред. Б. Є. Штейн. Упоряд. А. С. Тисмінець. М.: [б / і], 1947.
10. Зовнішня політика СРСР. Збірник документів. Т. 6 (вересень 1945 - лютий 1947) / Упоряд. А. С. Тисмінець. М.: [б / і], 1947.
11. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях, з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 6: 1941-1954 рр. – К.: Політвидав України, 1980. 523 с.

12. Крымская конференция руководителей трех союзных держав // Известия. – 1945. – 13 февраля (№036/8648). – С. 2.
13. Нас ведет великий Сталин. Митинги в столице Украины // Известия. – 1945. – 14 февраля(№ 037/8649). – С. 2.
14. Они пожнут бурю. Митинг на заводе №382 // Известия. – 1945. – 13 февраля (№036/8648). – С. 3.
15. Отклики за рубежом на решения Крымской конференции руководителей трех союзных держав // Известия. – 1945. – 14 февраля (№ 037/8649). – С. 4.
16. Прения в палате общин // Известия. – 1945. – 1 марта (№ 050/8660). – С.4.
17. Про включення Української РСР і Білоруської РСР в число первісних членів Міжнародної Організації. Резолюція конференції Об'єднаних націй у Сан-Франциско, одноголосно прийнята другим пленарним засіданням конференції (27 квітня 1945 р.) // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944-1961 рр. К.: Політвидав УРСР, 1963. 576 с.
18. Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну 1945 / Українська дипломатична енциклопедія. – Т. 2: М-Я. – К.: Товариство «Знання» України, 2004. – 811 с.
19. Святой долг нашего народа. Митинг на автозаводе им. Сталина // Известия. – 1945. – 13 февраля (№036/8648). – С. 3.
20. Советский народ горячо приветствует исторические решения Крымской конференции // Известия. – 1945. – 13 февраля (№036/8648). – С. 3.
21. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы, т. 2. М., 1948
22. Соглашения между союзными государствами по делам военнопленных и гражданских лиц этих государств // Известия. – 1945. – 14 февраля (№037/8649). – С. 1.
23. Тегеран. Ялта. Потсдам: Сборник документов. 3-е изд. М.: Международные отношения, 1971. 416 с.

24. Усилим нашу помощь Красной Армии // Известия. – 1945. – 14 февраля (№037/8649). – С. 2.
25. Час Германии пробил! Харьков, 12. февраля // Известия. – 1945. – 13 февраля (№036/8648). – С. 3.

Монографії, брошури, статті

26. . Бівор Е. Друга світова війна; пер. з англ. В. Горбатько. Київ: КМ-Букс, 2022
27. Blum J.M. Roosevelt and Morgenthau. Boston: Houghton Mifflin, 1970. XVI, 686 p.
28. Brzezinski Z., Huntington S.P. Political Power: USA/USSR. London, New York : Penguin Books, 1977. 461 p.
29. Copeland D. The Origins of Major War. Ithaca, London: Cornell Univ. Press, 2001. 321 p.
30. Gaddis J.L. The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International system. The Cold War and After. S. Lynn-Jones, S. Miller (eds.). Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1993. P.1-44.
31. Gillingham J. From Morgenthau Plan to Schuman Plan: America and the Organization of Europe. American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955 / Ed. by J.M. Diefendorf, A. Frohn, H.-J. Rupieper. Washington, D.C.: The German Historical Institute, 1993. P. 111-133.
32. Gova J. Rational Hegemons, Excludable Foods, and Small Groups: An Epitaph for Hegemonic Stability Theory / J. Gova // World Politics. – № 41. – 1988. – P. 316.
33. Grieko Joseph M. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism / J. M. Grieko // Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate. New York : Columbia University Press, 1993. P. 116–140.
34. Hendrickson R. Diplomacy and War at NATO: The Secretary General and Military Action after the Cold War. Columbia, London: University of Missouri Press, 2006. 184 p.

35. Kaplan L. The Long Entanglement: NATO's First Fifty Years. Westport: Praeger, 1999. 242 p.
36. Kaplan L. The United States and NATO. The Formative Years. Lexington: The Univer. Press of Kentucky, 1984. 276 p.
37. Kegley Charles W. World Politics. Trends and Transformation / Charles W. Kegley, Eugene R. Wittkopf. – 4th ed. – N.Y. : St. Martin's Press, 1993. – 696 p.
38. Kennan G. Memoirs: 1925-1950. Boston, Toronto: Little, Brown & Co, 1967. 583 p.
39. Kissinger H.A. White House Years. Boston: Little Brown and Co., 1979. P. 408-409
40. Krasner S. Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism / S. Krasner. – California : University of California Press, 1985. – 300 p.
41. Leffler M. The Interpretative Wars over the Cold War, 1945-1960. American Foreign Relations Reconsidered. R. Martel (ed.). New York: Routledge, 1994. P.106-124.
42. Newman E. A Crisis of Global Institutions? Multilateralism and international security / E. Newman. NY, 2007. 180 p.
43. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / J. Nye. – New York : Basic Books, 1990. P. 54.
44. Sergei Markedonov. Unrecognized Geopolitics. — «Russia in Global Affairs». № 1, January — March 2006.
45. Taubman W. Stalin's American Policy. New York : Norton & Co, 1982. 291 p.
46. The North Atlantic Treaty Organisation. 1949–1989: Facts and Figures; NATO Information Service. 1110 Brussels, 1989. – 578 p.
47. Truman H. Memoirs. Vol. II. Years of Trial and Hope. Garden City, New York : 1956. 594 p.
48. Ulam A. Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917-73. New York: Praeger, 1974. 797 p.
49. Waldheim K. In the Eye of the Storm / K. Waldheim. – London : Weidenfield and Nicolson, 1980. 121 p.

50. Арон Р. Мир і війна між націями. К. Юніверс, 2000.
51. Асиметрія міжнародних відносин ; під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. К.: Стилос, 2005.
52. Бжезінський Зб. Велика шахівниця; пер. Олена Фешовець. Харків : Фабула, 2018. 288с
53. Білоусов Н. Ялта і Україна / Н. Білоусов // Матеріали міжнародної наукової конференції «Ялта – 2000. Роль Європи в ХХІ столітті» (7–9 травня 2000). – К., 2000. – С. 36.
54. Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944-1996): навч. посібник / Л.Д. Васильєва-Чекаленко. – К.: Освіта, 1998. – 176 с.
55. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Генеза, 2006. – 240 с.
56. Джервіс Роберт. Сприйняття в міжнародній політиці: адекватність та неадекватність ; пер. з англ. М. Ю. Григор'єва, С. І. Фатія. Харків: Каравела, 2003. 463 с. Режим доступу: <http://194.106.216.224:8080/books/7319>
57. Довідки про опублікування Держдепартаментом США документів Наради на Мальті та Ялтинській конференції 1945 р. // Історико-архівне Управління МЗС України. – ф. основний. – спр. 574.
58. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи, 1995. 903 с.
59. Закарія Ф. 10 уроків для світу після пандемії; пер. з англ. А. Марховська, О. Емельянова. К.: Наш формат, 2021.
60. Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947-1975 рр.): монографія. [Електронне видання] / За редакцією кандидата історичних наук, доцента С.В. Толстова. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 347 с.
61. Історія міжнародних відносин: підручник; І. В. Алексеєнко, А. Х. Маргулов, І. А. Єремєєва, М. В. Несправа. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.

62. Капітоненко М.Г. Силовий фактор у міжнародних відносинах. Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка : Сер. Міжнародні відносини. 2006. Вип. 33-34. С.13-18.
63. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті; пер. з англ. Н. Коваль. Київ: Наш Формат, 2017. 319 с.
64. Крымская конференция руководителей трех держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.), М., 1984, с. 53.
65. Кудряченко А.І. Ялтинська конференція: погляд через десятиліття / А.І. Кудряченко // Пам'ять століть. 2005 № 5 С. 53-65.
66. Кудряченко А.І., Скляренко Є.М. Славний син України (До 90-річчя Героя України, академіка Тронька П.Т.) / А.І. Кудряченко, Є.М. Скляренко. – К. [б. в.], 2005. – 78 с.
67. Кучик О. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій / О. Кучик // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К., 2011. Вип. 99. – Част. 2. – С. 34–39.
68. Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2015. 408 с.
69. Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947 // Українська дипломатична енциклопедія. – Т.2: М-Я. – К.: Товариство «Знання» України, 2004. – 811 с.; Дунайська конвенція 1948 // Українська дипломатична енциклопедія. – Т. 1. – К.: Товариство «Знання» України, 2004. – 760 с.
70. Міжнародні відносини та світова політика: навчальний посібник / О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д. Ю. Михайличенко, О. В. Бровко; за заг. ред. д-ра філос. наук, професора О. М. Кузя. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 201 с
71. Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський; за ред. В. А. Манжоли. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 863 с.

72. Міжнародні відносини: Історія. Теорія. Економіка. Право: навч. посібник / М.З. Мальський, Ю.М. Мороз, О.С. Кучик та ін.; за ред.. М. З. Мальського, Ю.М. Мороза. К.: Знання, 2010.
73. Міжнародні системи і глобальний розвиток: підручник / Кер. авт. колективу О.А. Коппель; за ред. Л.В. Губерського, В.А. Манжоли. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. 606 с.
74. Радянсько-румунський протокол про уточнення проходження лінії державного кордону 1948 // Українська дипломатична енциклопедія. – Т. 2 : М -Я. – К.: Товариство «Знання» України, 2004. – 811 с.
75. Change and Continuity in the North Atlantic Alliance. Speeches by the Secretary General of NATO. Manfred Werner Office of Information and Press NATO; 1110. Brussels, 1990. – 283 p.
76. Системная история международных отношений в 2 томах / [под ред. А. Д. Богатурова]. Т. 1. М. : Культурная революция, 2007. – 480 с.
77. Системная история международных отношений в четырех томах. 1918-1991 г.г. /Под редакцией доктора политических наук, профессора А.Д. Богатурова. — Москва, 2000. — 483 с.
78. Удовенко Геннадій Йосипович // Українська дипломатична енциклопедія. – Т. 2: М-Я. – К.: Товариство «Знання» України, 2004. – 811 с.
79. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек ; пер. с англ. М. : АСТ ; Полиграфиздат, 2010. 588 с.
80. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке ; пер. с англ. М. : АСТ ; Владимир : ВКТ, 2010. 222 с.
81. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; пер. с англ. М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
82. Чекаленко Л.Д., Федуняк С.Г. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підручник / Л.Д. Чекаленко, С.Г. Федуняк. – К.: Персонал, 2010. – 464 с.
83. Юрченко С.В. Решения Крымской (Ялтинской) конференции 1945 г. и «ялтинская система» в исторической ретроспективе // Бахчисарайский

историко-археологический сборник. Вып. 2. — Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. — 74 с.